

Excavacions a la Catedral de Menorca
Campanyes de 1999 i 2000

Catalina Jofre Serra
Mateu Riera Rullan
Margarita Orfila Pons
Maribel Herranz Febrer

Motius de la intervenció

Les dues intervencions arqueològiques realitzades a la catedral de Ciutadella s'han d'entendre dintre del desenvolupament del Pla director de la catedral de Ciutadella dirigit pels arquitectes Agustín Petschen i Jordi Pons, adjudicatari del concurs nacional promogut pel Ministeri de Cultura, la comunitat autònoma de les Illes Balears i l'Església catòlica, dintre del Plan Nacional de Catedrales.¹

Aquest Pla, que ha reconegut des del principi la importància històrica del temple i el seu enclavament en el nucli antic de Ciutadella, antiga Iamo romana i Madîna Manûrqa islàmica, considerava la necessitat de no permetre perdre la suposada riquesa arqueològica del seu subsòl, i intentar estudiar-lo sempre que fos possible. En aquest sentit s'encarregà un estudi a Luis Bagán Nebot i Albert Casas Ponsatí, doctors del Departament de Geoquímica, Petrologia i Prospecció Geològica de la Universitat de Barcelona, que realitzaren una sèrie de prospeccions geofísiques encaminades a comprovar la naturalesa del subsòl del lloc.

¹ Volem aprofitar l'ocasió per agrair la confiança i l'exquisit tracte que ens han donat tant els dos arquitectes com el Capítol de la Seu, i destacar l'enorme interès amb què han seguit tots els nostres treballs.

Després d'aquest treball de prospecció i atenent als seus resultats, s'encairè una primera intervenció d'excavació arqueològica a l'interior del temple per tal de millorar-ne el coneixement. L'estiu de 1999, es realitzà una cala, just allà on les prospeccions detectaven un mur, amb uns resultats totalment encoratjadors ja que no només es va poder comprovar l'existència d'aquest mur, sinó que també es va poder demostrar la riquesa del registre arqueològic de la zona.

L'any 2000, altre cop dintre del Pla director, es va proposar una actuació de remodelatge al pati situat just a septentrió de la catedral encaminada a la supressió de barreres arquitectòniques. Així, es considerà adequat fer un nou accés al temple en aquell solar i, per tant, es va preveure la realització d'un estudi arqueològic previ, per tal de poder conèixer altre cop les característiques del subsòl i, també, ratificar-ne la riquesa estratigràfica.

Aquestes dues intervencions, a causa de les evidents diferències de cota, ens haurien de donar dues seqüències estratigràfiques que es complementarien una amb l'altra. És per això que, tot i que es presenten els treballs realitzats a les dues cales per separat, després es pot fer una interpretació conjunta.

Treballs realitzats

Campanya de 1999. La cala 1

La primera cala, a la qual a partir d'ara anomenarem cala 1, efectuada durant l'estiu de 1999, entre el 28 de juny i el 2 de juliol, es va localitzar al tercer tram de la nau central del temple, aproximadament al centre de la seva meitat meridional (fig. 1).

En un primer moment es va obrir una cala de 2 m², però, en trobar un gran mur en el seu centre, es va decidir ampliar-la, 0,30 m pel costat sud-oriental.

Les primeres tasques realitzades varen ser aixecar l'enllosat (UE 01, fig. 3) i llevar el morter (UE 02) on s'assentaven les lloses. Convé assenyalar que es va prendre la part alta d'aquest enllosat com a cota 0, tant per a l'excavació de 1999 com a la de 2000.

A continuació es va excavar una capa d'arena (UE 03), col·locada per tal d'anivellar el terreny i així poder assentar millor les lloses. Sota aquesta capa

d'arena varen aparèixer diverses unitats estratigràfiques. D'una banda dos grans rebliments, UE 04 i 12, i de l'altra, dos forats (UE 05 i 07), els quals tallaven el rebliment 04. Per tant, primer de tot, es va procedir a l'excavació de les unitats que reblien (UE 06 i 08) els esmentats forats, i a continuació el rebliment 04.

Un cop llevat el rebliment 04, es va poder apreciar com aquest amortitzava un gran mur (UE 11) de 1,10 m d'amplada amb una orientació NW/SE, el qual tallava ben pel mig tota la cala. Però a més, aquesta capa 04 també amortitzava un altre mur més petit (UE 26), de 0,60 m d'amplada, perpendicular i solidari al mur 11, localitzat a la cantonada sud-oest de la cala (fig. 2, 3 i 4). El mur 11 presentava tota la seva cara nord-est tallada (UE 09). Aquest tall estava reblert d'una capa (UE 10) plena de material de construcció. L'altre mur, el 26, també aparegué tallat (UE 18) en el seu extrem sud-oest, just allà on es va trobar una cubeta (UE 19, fig. 3) realitzada amb argamassa, plena de terra (UE 20). Ambdós murs estaven fets de tàpia, amb abundants pedres, la majoria sense treballar, a excepció de les de la cantonada, que sí que estan força ben escairades.

Des d'aquest moment, aprofitant la presència del mur 11, es va dividir la cala en dos sectors, un al sud-oest i l'altre al nord-oest.

En el sector sud-oest, també per sota de la capa 04, es va trobar un gran rebliment (UE 12) o nivell d'amortització, el qual cobria el que sembla ser el paviment interior (UE 23) de la construcció formada pels murs 11 i 26. Aquest paviment, trobat en molt mal estat de conservació, estava fet amb terra pitjada i amb una mica de calç. A l'angle format pels dos murs, es va poder veure clarament com aquest paviment s'adossava a tots dos (fig. 3 i 4).

Després de l'extracció del paviment 23 es trobaren tota una sèrie d'elements, que excavats de més modern a més antic són: el rebliment (UE 31) del costat sud-oest de la trinxera de fundació del mur 11. Des d'aquest moment ja es va poder observar la presència d'una gran llosa de marès (UE 27), la qual anava per davall del mur 11 (fig. 4). Malauradament, no vàrem poder esbrinar si aquesta llosa formava part d'un mur més antic o d'algun altre tipus d'estructura. A continuació es va procedir a l'excavació de dos petits rebliments (UE 30 i 33), localitzats un a cada costat de la llosa 27. El del costat de ponent (UE 30) reblia el tall 28, que tallava l'estrat 22, el qual ja no es va arribar a excavar. Dintre del rebliment 30 es varen trobar abundants ossos humans, tots

ells remoguts i en molts casos, trencats. A part, també es va trobar el que quedava d'un enterrament infantil, força complet, el qual estava col·locat de costat, amb les extremitats força recollides, i amb el rostre mirant cap al sud/sud-est. Al seu costat, immediatament a ponent, es trobaren les restes de dues cames tallades per la fossa de fundació del mur 11. Tot i estar molt trinxades, es va poder observar com estaven col·locades una sobre l'altra, de tal manera que el cadàver també devia estar mirant cap al sud/sud-est en el moment de la inhumació (fig. 3). Per sota d'aquests dos cossos (enterrament II), es començaren a veure les restes del que semblava un altre enterrament (enterrament III); malauradament, la falta d'espai en la profunditat en què ens trobàvem aconsellà aturar l'excavació d'aquella zona.

Dintre del rebliment 33, a l'est de la llosa 27, també varen aparèixer abundants ossos humans sense cap tipus de connexió anatòmica, la majoria d'ells fracturats, els quals pertanyien a individus de diverses edats. Un cop excavats uns 0,30 m de fondària, aparegueren les restes d'una extremitat, que semblava estar intacta i completa (enterrament IV, fig. 3). Altre cop, i per les mateixes raons abans exposades, en aquesta zona tampoc no es va poder continuar amb els treballs d'excavació.

Ja en el sector nord-est, i un cop excavat el rebliment 10, es va poder observar com el mur 11 tenia una capa d'argamassa (UE 25), la qual segellava, en aquest costat, el rebliment de la seva fossa de fundació. Aquest rebliment de la fossa de fundació 14, tot i correspondre indubtablement a un mateix moment cronològic, es va dividir en dues unitats estratigràfiques (15 i 37) atès que la capa inferior (37) estava molt més compactada (fig. 4).

Una vegada excavat el rebliment 15, es va poder observar com la fossa de fundació 14 tallava una petita capa de guix (UE 24) i un enterrament (enterrament I). Aquest enterrament, trobat a l'angle oriental de la cala (fig. 3), era dintre d'una fossa (UE 16), la qual tallava la capa de guix 24 i un paviment (UE 13), del qual parlarem més endavant. Excavat el rebliment (UE 17) de la fossa, es trobaren les cames d'un individu, al qual havien tallat els peus en el moment de la construcció de la fossa de fundació del mur 11 (fig. 4). A més d'aquestes evidents alteracions que va sofrir el cadàver, el fet que només el poguéssim descobrir de mig cos cap

baix, i l'estrany gest en què estan col·locades les cames ens impossibilita afirmar amb absoluta rotunditat si és un enterrament islàmic o cristià. No seria el primer cop que un enterrament islàmic apareix amb les cames planes i, en canvi, amb el cos de costat mirant al sud. En canvi, l'amplada de la fossa (les islàmiques solen ser més estretes) i la posició estratigràfica semblen indicar que aquest enterrament ja deu ser d'un moment posterior a la conquesta feudal de l'illa. Atesa la bona conservació dels ossos que encara hi restaven, es va creure convenient no aprofundir més en aquesta part de la cala.

D'aquesta manera, a partir d'aquest moment, tan sols es continuaren les obres d'excavació a la part més septentrional del sector nord-est. Allà, una vegada llevada la capa de guix 24, es trobà una successió de fins a 7 paviments d'argamassa (UE 13, 34, 36, 39, 41 i 44, fig. 4), un sobre l'altre i tots tallats per la fossa de fundació del mur 11. Tots ells estaven fets d'una forma molt semblant: calç, arena, argila, petites pedres i petits fragments de ceràmica, tot i que les proporcions mai eren les mateixes. A sobre d'alguns d'aquests paviments es trobaren unes petites capes d'una argila molt fina de color fosc (UE 38, 40 i 42), les quals semblen haver-se dipositat amb l'ús i la freqüentació d'aquests paviments.

El paviment 44 va ser l'últim que es va poder identificar, a causa del fet que ja no quedava espai per a la bona realització de les feines arqueològiques i, per tant, es va donar per acabada l'excavació.

Campanya de 2000. La cala 2

Les tasques d'excavació de la campanya de 2000 (cala 2) es realitzaren al pati 37 de la catedral i es desenvoluparen entre els dies 16 i 30 de juliol. Aquest pati era totalment ple d'escombraries d'obres anteriors, eines i altres objectes varis, per aquest motiu el primer que es féu fou netejar-lo parcialment. En principi s'havia plantejat la realització d'una cala de 4 per 3 metres al costat sud-est del pati, però havent vist l'estat d'aquest es decidí traslladar la cala a la meitat sud-oest i reduir-la a 3 m de llargària (NE/SW) per 2 m d'amplada (SE/NW), aprofitant com a límit meridional el mur septentrional de la catedral (UE 202, fig. 1). Un cop marcada la cala es procedí a l'acotació del punt zero que es col·locà al nivell del pis de

la nau central de l'església per tal que fos el mateix que a la intervenció de l'any precedent realitzada a l'interior del temple.²

En la superfície de la cala s'identificà en primer lloc un petit paviment de ciment pòrtland, UE 200, totalment irregular que cobria tota la cala, tot i que en alguns llocs havia desaparegut i servia de reparació d'un paviment anterior (UE 201, fig. 6 i 7).

Un cop aixecada la UE 200 aparegué, doncs, el paviment 201, que estava format per cantons de marès ben escairats i relativament regulars (0,30 per 0,60 per 0,15 m) col·locats de forma plana, alguns perpendiculars al mur de la catedral i d'altres paral·lels a aquest. Aquest paviment estava en mal estat de conservació i apareixia per tota la cala excepte a la part central d'aquesta, on es trobà el mur 206 (fig. 5, 6 i 7).

Aquesta unitat 206 és un mur format per una filada de blocs de marès col·locats de cantell i travats amb morter de calç. Els blocs fan 0,40 m d'amplada, 0,20 m d'alçada i 0,60 m de llargària. Dintre de la cala fa 1,75 m de llarg per 0,20 m d'amplària, i un cop destapat es veié que hi quedava una alçada de 0,80 m (fig. 5, 6 i 7).

Per sobre del mur 206 a la part més central hi aparegué una petita cavitat (UE 204) de forma rectangular de 0,60 m de llargària i 0,22 m d'amplada reblerta per un petit estrat de cendres (UE 203) d'una potència màxima de 5 cm (fig. 6).

Un cop buidada la UE 203 es procedí a l'aixecament del paviment 201, sota seu, es documentà un nivell de terra marró (UE 207) molt poc compactat amb fragments de marès identificat com a la preparació de l'esmentat paviment. S'estenia per tota la cala i un cop llevat es comprovà que cobria un altre estrat d'anivellació compost de marès esmicolat molt blanquinós (UE 212), el qual també apareixia per tota la cala (fig. 6 i 7).

Per sota de la UE 212 es detectaren quatre unitats ben diferenciades, en primer lloc una capa de terra marró bastant fosca amb pedres de mida gran i mitjana (UE 216) que cobria tota la cala excepte les zones on aparegueren les UE 218, 224 i 229, que a continuació descriurem. La primera UE excavada fou la 218, rebliment que juntament amb el 229 omplien la rasa 219 identificada com a fossa de fundació del mur 206 (fig. 6 i 7). La UE 218 apareixia al cos-

² Convé explicar al lector que per tal de diferenciar les unitats estratigràfiques trobades a cada una de les cales es va decidir començar la numeració d'aquesta segona amb el número 200.

tat meridional del mur 206 i estava composta per terra marró i una gran quantitat de trossos de marès i sauló, tot molt tou. La UE 229, en canvi, apareixia al costat septentrional del mur 206 i era un sediment molt semblant al 218 però amb fragments de marès de mida mitjana i gran. Ambdues s'excavaren fins a una cota de $-1,26$ m, on aparegué la UE 237, banqueta de fundació del mur 206, realitzada amb tres blocs de marès col·locats en posició horitzontal, d'unes mides d'uns $0,50$ m de llargària, $0,30$ m d'amplada i uns $0,14$ m d'alçada fins on es pogué arribar. D'aquesta manera es va poder observar que les dimensions de la rasa eren de $0,65$ m d'amplada, dintre de la cala, d' $1,60$ m de llargada i, com a mínim, de $0,80$ m de fondària (fig. 6 i 7).

Seguidament es rebaixà la UE 224 corresponent al rebliment de la rasa 225, fossa de fundació del mur nord de la catedral (UE 202, fig. 5, 6 i 7). Aquest reble era de color marró fosc però molt poc homogeni, ja que a la meitat oest de la cala era de terra i pedres mitjanes pràcticament sense argamassa i, en canvi, a la meitat est era molt compacte i dur a causa de la presència de gran quantitat d'argamassa, de color gris i amb abundants taques de calç, que el travava. La rasa apareixia a tot el costat sud de la cala amb uns $0,30$ m d'amplada. No s'arribà a conèixer tota la seva fondària ja que no es va acabar d'excavar, i s'arribà a una profunditat d' 1 m. Per sota del mur 202 s'identificà la seva banqueta de fundació (UE 208) formada per grans pedres de mides i formes totalment irregulars (fig. 6 i 7).

Aquesta fossa 225 tallava un altre tall de planta força irregular (UE 231) aparegut a l'angle sud-est de la cala. La seva llargària màxima era de $0,60$ m, i tot i que és impossible esbrinar amb tota seguretat la seva funció, no es descarta que pogués ser un abocador. Estava reblert per la UE 230 un estrat amb terra de color marró clar i amb abundants pedres petites i mitjanes, molta calç, tot plegat no gaire compactat. La seva potència màxima era de $0,58$ m (fig. 6).

Un cop arribat a aquest punt es va procedir a rebaixar la UE 216, dintre de la qual el material més modern era tot anterior a l'any 1287. Per sota seu aparegué una capa més, la UE 232, sediment marró molt flonjo i granulós. Aquesta capa 232 estava tallada per tres elements, una rasa (UE 221) i dos pous negres (UE 226 i 233, fig. 5). En primer lloc es va buidar la rasa 221, la qual estava reblerta per la UE 215, rebliment de terra molt fosca, molt semblant a la UE 216, però amb una enorme quantitat de pedres força grans, algunes de fins a $0,40$ m de llarg (fig. 7). Aquesta rasa era a la meitat est de la

cala amb una orientació nord/sud i amb una lleugera inclinació cap a septentrió. Tot i que continuava per sota del tall es documentà una llargària mínima de 1,61 m, una amplada de 0,60 m i una fondària de 0,20 m. Seguidament es treballà en el pou negre 226 ubicat a l'angle sud-est de la cala. Era de forma ovalada amb un diàmetre màxim de fins a 1,20 m com a mínim, i fins a 0,30 m de fondària. Estava reblert d'un sediment argilós de color verd fosc gens compactat (UE 222, fig. 6). Finalment, es buidà l'altre pou negre, el 233, ubicat a l'angle nord-oest de la cala. També de forma oval, molt semblant a l'anterior, no apareixia complet, sinó que s'endinsava per sota dels límits de la cala. El diàmetre màxim documentat era de 0,60 m, i la fondària, de 0,20 m. El rebliment que l'omplia (UE 234) era un sediment extremadament fi i de color verdós altre cop gens compactat.

Una vegada buidats tots aquests elements, es va procedir a rebaixar la UE 232, i es descobrí a sota seu la UE 217, capa de terra de color taronja, força compactada que apareixia a tota la superfície de la cala excepte on estava tallada per les rases 219, 233, 226 i 225. Dins aquesta capa 217, tot el material recuperat era anterior al segle V dC. Després d'haver extret aquesta UE 217 es decidí que, per la manca de temps i la prioritat d'arribar a les cotes més profundes possibles, s'havia de reduir la zona d'excavació i, per tant, es va reduir la cala a una llargada de 2,10 m, i s'abandonaren les feines en la part més occidental.

En aquest moment es procedí a l'extracció del nivell que havia estat cobert per la UE 217, i que apareixia al costat nord i a la part central de la cala. Aquest estrat (236) era una capa d'argila molt fina de color vermellós pràcticament sense pedres i amb una potència màxima de 8 cm. Per sota aparegué la UE 238, que ocupava un espai semblant a la capa superior, excepte l'angle nord-oest, on no apareixia. Aquest estrat era també una capa de terra argilosa de color taronja però amb gran quantitat de graves i abundant calç, cosa que fa pensar que va funcionar com a paviment. La seva potència màxima era de 10 cm (fig. 5, 6 i 7).

Després d'haver extret la UE 238 i pels motius abans esmenats, es decidí reduir encara més la zona de treball, de forma que s'optà per treballar només en un petit rectangle de 0,70 m d'amplada (E/W) i 1,10 m de llargària (N/S) a la part central de la meitat meridional de la cala. El primers estrats identificats aquí foren la UE 239 i la UE 240.

La UE 240 era un petit estrat de cendres i carbons, molt probablement corresponent a una llar de foc, de planta ovalada amb una potència d'uns 2 cm. Estava per sobre de la UE 239, paviment d'argila pitjada de color ataronjat també amb alguns carbons. Per sota seu es va trobar la UE 241, molt semblant a l'anterior però, en aquest cas, amb abundants pedres de mida mitjana, força anivellades. La seva potència era d'uns 10 cm, i tot sembla indicar que era la preparació del paviment 239 (fig. 6 i 7).

Finalment, per davall de la UE 241 es detectà la UE 244, que ja no s'excavà (fig. 6 i 7). Apareixia tallada per la UE 243, que era una rasa longitudinal en direcció N/S d'una llargada de 0,80 m, una amplada mínima de 0,30 m (continuant per sota del límit del petit sondeig dintre de la cala) i una fondària de 8 cm. Aquesta rasa estava reblerta per la UE 242, rebliment molt poc compactat, argilós, de color ataronjat i amb abundància de carbons i ossos. Un cop buidada la rasa 243, es varen donar per acabats els treballs d'excavació, ja que ja havíem exhaurit el temps autoritzat. Cal fer esment al fet que no es pogué arribar al terreny natural i, per tant, tampoc no es va poder acabar la seqüència estratigràfica.

Interpretació

A partir dels resultats d'aquestes dues intervencions arqueològiques podem afirmar que aquestes ens han permès descobrir tota una sèrie de dades, les quals ajuden a conèixer o corroborar un grapat d'informacions relacionades amb els fets esdevinguts a l'entorn de l'edifici catedralici de Menorca. Però, a més, també han servit per il·luminar alguns detalls de la història del seu solar, anys abans i després de la seva construcció. D'aquesta manera hem pogut conèixer una mica més el succeït a Iamo, a Madîna Manûrqa i a Ciutadella, des de temps de la conquesta romana de l'illa fins als nostres dies.

Hem d'advertir que totes aquestes dades són un poc puntuals, limitades i algunes d'elles pendents d'una confirmació més definitiva, ja que, evidentment, les dimensions de les cales no donaven per a més. Pensem, però, que són molt valuoses ja que ens ajuden a conèixer un poc millor la història de la ciutat, principalment alguns moments dels quals malauradament coneixem tan poc.

D'aquesta manera, i atesos els resultats de les excavacions arqueològiques, la documentació de les estructures trobades i l'estudi dels materials recuperats, estam en condicions de realitzar tot un seguit d'interpretacions que a continuació mirarem de resumir.

Indicis de l'ocupació en l'època tardorepublicana

Com és de tots sabut, en 123 aC, Quint Cecili Metel incorporava les Balears a la República de Roma. D'aquesta manera a Menorca començava per primera vegada un autèntic procés d'urbanització, ja que els romans solien afavorir la creació o ampliació dels nuclis urbans com a centres difusors de la "romanització". Aquest procés queda ben reflectit en les fonts clàssiques, on Plini, parlant d'una realitat anterior al 12 aC, ja esmentava tres nuclis urbans (*civitates*) a Menorca, entre d'ells: Iamo. De tota manera, la majoria dels estudis fins ara realitzats fan pensar que aquestes *civitates*, amb tota seguretat *stipendiariae*, no varen assolir gaire rellevància fins com a mínim ben entrat el segle I dC. Així s'entén que Pomponi Mela, en temps del regnat de Claudi, encara es referís a Iamno i a Mago com a *castella*, és a dir petits nuclis habitats dotats d'elements defensius. Amb els resultats de les nostres excavacions i després d'aquesta breu introducció històrica només ens queda esmentar dues qüestions: la primera, que no hem trobat cap estructura que es pugui datar d'aquest període. Això no vol dir que no n'hi hagués, cal recordar que no vàrem poder exhaurir tota l'estratigrafia en cap de les dues cales. La segona cosa a esmentar és la poca presència de materials produïts durant aquest període entre els objectes recuperats durant l'excavació. D'entre tots ells, només podem fer esment a un total de 6 fragment de campaniana A tardana (UE 212, 217, 229, 238, làm. 1, C-00-238-1), un fragment d'àmfora eivissenca PE-24 (làm. 8, C-00-207-15), i alguns fragments de cuina itàlica, alguns d'ells amb engalba interna roja pompeiana (UE 207, 217, 239 i 240), tot i que som conscients que aquestes produccions itàliques se seguien produint passat el canvi d'era. Tot i tenint present que no vàrem arribar a nivells arqueològics pròpiament d'aquests segles, i que tots aquests materials varen sortir fora de context, crida l'atenció la seva poca quantitat, tal com va passar a les excavacions del solar de Correus³ (Riera 2000: 129-131).

³ Altre cop hem de denunciar la malaurada intervenció efectuada al solar de Correus, on es va portar a

Com és evident, intentar extreure unes conclusions històriques d'unes dades tan minses és una tasca massa agosarada. Per tant, tan sols creiem pertinent esmentar que els resultats d'aquests treballs d'excavació no es desdiiuen gens amb el que fins ara s'havia escrit sobre la Iamo tardorepublicana.

Paviments d'època altimperial

Tombant el canvi d'era, Iamo degué anar guanyant en població i entitat, gràcies als quals entrà a formar part dels nuclis privilegiats que amb l'Edicte de Vespasià, el 73-74 dC, passaren a tenir el *ius Latii*. Aquest canvi d'estatut jurídic, perfectament documentat en un epígraf trobat a Barcelona (CIL II 4538 = CI Bal Ap. I, 9) degué significar sens dubte un *floruit* per a aquest *municipium Flavium Iamontanum*.

Altres cop les troballes obtingudes durant els treballs d'excavació a la catedral i al solar de Correus (Riera 2000: 131-135) confirmarien aquesta visió que fins ara es té de la Ciutadella romana, basada gairebé totalment en les fonts clàssiques i en l'epigrafia.

Efectivament, trobam una major quantitat de materials produïts a partir del principat d'August. Aquest fet queda prou evidenciat si ens fixam en la vaixel·la, ja que apareixen un total de 26 fragments de produccions bàsicament del segle I dC, enfront dels 6 de la fase anterior. D'entre ells, 16 fragments corresponen a produccions de terra sigil·lada clàssica (cala 1: UE 12, 17; cala 2: UE 207, 212, 216, 217, 232, 236, 239, 240), la majoria originàries del sud de la Gàl·lia o de l'Hispania peninsular. Els altres 10 exemplars són fragments de parets fines (cala 1: UE 39; cala 2: UE 215, 216, 217, 223, 224, 236, 238, 240, Làm. 9), majoritàriament produïdes durant aquest segle I dC.⁴

terme una intervenció urbana amb metodologia pròpia dels anys 50 del segle XX i no de l'any en què es va efectuar, el 1998. No és aquest el lloc per entrar en detall, però basta observar la diferència d'unitats estratigràfiques identificades, ja que al solar de Correus, en un espai de més de 100 m², només es varen identificar un total de 40 unitats estratigràfiques, una quantitat irrisòria per a una intervenció urbana. En canvi, a totes dues cales de la Seu, en superfícies que no superaven els 6 m², es varen identificar 45 i 36 unitats, sense arribar mai a les profunditats assolides a l'excavació de Correus (vegeu-ne més detalls a Sánchez i Riera 2000: 9-15).

⁴ Voldríem deixar constància aquí del nostre sincer agraïment al doctor Albert López Mullor per les seves més que interessants observacions sobre aquests materials.

Aquest augment de les quantitats de fragments de vaixel·la encara és més evident a partir de la darrerïa d'aquest segle I dC, moment en què també es comença a desaparar l'arribada de les produccions de cuina del nord d'Àfrica. D'aquesta manera fragments de peces de vaixel·la corresponents al lapse de temps que va del c. 100 al c. 200 dC en tenim un total de 62 fragments, tots ells corresponents a produccions de terra sigil·lada africana A (cala 1: UE 04, 30, 34, 36; cala 2: 207, 212, 215, 216, 217, 222, 223, 224, 229, 232, 234, 238, 239 i 242). D'entre totes elles hem pogut documentar les següents formes: 1 Hayes 3; 1 Hayes 10 (làm. 1, C-00-207-8); 1 Lamb. 1a (làm. 1, C-00-216-14); 1 Lamb. 2; 3 Lamb. 3b (làm. 1, C-00-232-1); 1 Lamb. 3c (làm. 1, C-99-04-2); 1 Lamb. 4/36 b; 2 Lamb. 9 a² (làm. 1, C-00-242-2); 1 Lamb. 40 (làm. 1, C-00-217-8) i 1 Salomonson A 12b. Com a continuació argumentarem, molt probablement correspon a aquest període l'estructura més antiga documentada durant les nostres tasques d'excavació. Ens referim a un paviment de terra pitjada (UE 244), localitzat a la cala 2, és a dir la realitzada al pati nord de l'església, a una cota de -1,62 m. Aquest paviment no es va rebaixar, puix va ser el lloc on es varen aturar les excavacions. Per tant, no tenim cap material que ens el dati amb precisió. D'aquesta manera ens hem de conformar amb el *terminus ante quem* que ens aporta el material del rebliment (UE 242) d'una rasa (UE 243) que tallava l'esmentat paviment. Aquesta datació, amb la troballa d'un fragment de plat de TSAA, forma Lamb. 9 a² (làm. 1, C-00-242-2), marxa fins a un moment de cap a la segona meitat del segle II dC, moment de l'amortització d'aquesta rasa. Per tant, sabem que el paviment 244 hauria de ser anterior al 150 dC. Pel funcionament estratigràfic de la zona, no sembla gaire més antic, tal vegada de cap al 100 dC. De tota manera, aquesta afirmació no deixa de ser una proposta de cap manera definitiva i mancada d'una confirmació absoluta, la qual només es podrà aconseguir gràcies a noves intervencions arqueològiques a la zona.

Poc després de l'amortització de la rasa 243, o pràcticament al mateix temps, a sobre d'aquest paviment més antic se n'hi va col·locar un altre. Aquest estava format per una preparació (UE 241) d'argila de color taronja, compactada, amb abundants pedres sense treballar de fins a 10 cm de llargada i el paviment pròpiament dit (UE 239), fet, com l'anterior de terra pitjada, en aquest cas amb una argila de color taronja. Els materials recuperats en aquestes dues unitats estratigràfiques altre cop ens situen en un moment pro-

per al 150 dC (Ostia III, 267 i Lamb. 10 A, totes dues de cuina africana: làm. 4, C-00-239-5 i làm. 6, C-00-239-6). Tanmateix, entre els materials trobats a dintre d'una llar de foc (UE 240) que es va fer a sobre d'aquest paviment, es va recuperar un fragment de TSAC, el qual ens indica que aquest paviment va seguir funcionant, com a mínim, fins a la primeria del segle III dC.

Novament un fragment de ceràmica de cuina africana, corresponent en aquest cas a la forma Ostia III, 170 (làm. 4, C-00-238-11), ens dóna un *terminus post quem* de primera meitat del segle III per a la construcció d'un nou paviment (UE 238) a sobre de l'anterior. Aquest cop el paviment era d'argila pitjada, però en aquest cas amb petites graves i abundants fragments de ceràmica plens d'argamassa corresponents, segons sembla, al desmuntatge d'un paviment d'*opus signinum*.

Malauradament, i a causa sobretot de les reduïdes dimensions de la cala 2, no vàrem trobar cap estructura en vertical associada a cap d'aquests paviments documentats. És per això que creiem massa aventurat intentar treure alguna conclusió sobre en quina part de la ciutat ens trobam, o quina era la funció dels edificis d'aquella zona. De tota manera, la relativa bona conservació de tots els elements descrits fins ara ens fa ser molt optimistes i ens permeten pensar que noves cales permetran deixar al descobert estructures de major entitat a les trobades fins ara.

El segle IV dC i l'antiguitat tardana

En un moment de cap a la segona meitat del segle IV dC, totes les estructures de la cala 2 resten amortitzades per dues capes d'argila (UE 217 i 236), les quals evidencien un canvi d'ús de la zona, el qual, per ara, ens és impossible d'interpretar.

La datació d'aquest moment de canvis ens l'aporta un important lot de material, sobretot corresponent a la UE 217, entre el qual destaquen: 7 fragments de vora de la forma Hayes 58 B de TSAD (làm. 2, C-00-217-5 i 6 i làm. 3, C-00-217-8), 1 fragment també de vora de la forma Hayes 57 de TSAC (làm. 1, C-00-217-4), i abundants exemplars de cuina africana amb les formes Ostia III, 267, Lamb. 10 A, Lamb. 10 B, Lamb. 9^a, Hayes 131, Hayes 181, Caesaraugusta G/S 200, Atlante CV, 2 i plats-tapadora (làm. 3, 4 i 5). També destaquen les llumetes Dres. 28, Loeschcke VIII L i Dres. 20 (làm. 6, C-00-

217-8, 19 i 20) i les àmfores, tres de la Bètica, 1 Keay XIII a i 2 Keay XIX; dues d'africanes, 1 Keay III i 1 Keay IV i una de la Lusitània, de la forma Keay XVI (làm. 7 i 8). A més d'aquests materials ceràmics, també es varen recuperar abundants tègules, trossos d'estuc, alguns vidres, dos fragments de lloseta de marbre blanc i una tessella de color negre.

Cal fer esment, també, al fet que dues de les tres monedes d'època antiga que s'han pogut classificar⁵ es varen encunyar precisament cap a mitjan segle IV dC. Curiosament, algunes monedes trobades de forma aïllada pel solar urbà de Ciutadella (Tuset 1995: 283), així com un tresoret molt probablement trobat en aquest entorn (Orfila 1981: 6) també corresponen a aquest segle IV.

Tot i que aquesta UE 217 és la unitat estratigràfica més moderna d'època antiga que hem trobat, fora de context aparegueren una sèrie de materials que ens mostren com Iamo va seguir habitada, com a mínim, fins al segle VI dC. Aquests materials són: 1 Hayes 94 i 1 Hayes 104c de TSAD trobats a la UE 216 (làm. 2, C-00-216-16 i 17) i 1 Hayes 91D també de TSAD i una Fulford 8 de cuina tardana, totes dues de la UE 207 (làm. 2, C-00-207-10 i làm. 9, C-00-207-12). Concretament, la peça que *a priori* ens dóna una data més moderna és la Hayes 91D, la qual sembla portar-nos a un moment posterior a l'any 600 dC. Com es pot observar les quantitats de materials posteriors a l'any 400 dC són força escassos, tal com succeïa al solar de Correus (Riera 2000: 135-137).

En temps de la dominació islàmica

Del temps de la dominació islàmica de l'illa de Menorca (de l'any 903 al 1287), hem trobat testimonis estructurals a les dues cales realitzades.

En la cala 1 trobarem dos elements força diferents. D'una banda, en la meitat occidental de la cala es varen poder identificar les restes d'una necròpolis molt alterada per accions posteriors, però de la qual es va poder apreciar el que encara quedava d'un enterrament infantil, força complet, el qual estava col·locat de costat, amb les extremitats força recollides, i amb el rostre mirant cap al sud/sud-est. Al seu costat, immediatament a ponent, es trobaren les res-

⁵ Com es veu a l'apèndix, aquestes han estat classificades per la doctora Teresa Marot, a la qual des d'aquí volem mostrar el nostre més sincer agraïment.

tes de dues cames d'un adult. Tot i estar molt trinxades, es va poder observar com estaven col·locades una sobre l'altra, de tal manera que el cadàver també devia estar de costat i mirant cap al sud/sud-est. Malauradament, tota la zona estava tan alterada que ens va ser impossible precisar més la datació d'aquestes inhumacions.

En canvi, a la meitat oriental d'aquesta cala 1 aparegué una successió de fins a 7 paviments d'argamassa (UE 13, 34, 36, 39, 41 i 44), un sobre l'altre. Tots ells, com ja havíem dit abans, estaven fets d'una forma molt semblant: calç, arena, argila, petites pedres i petits fragments de ceràmica, tot i que les proporcions mai no eren les mateixes. A sobre d'alguns d'aquests paviments es trobaren unes petites capes d'una argila molt fina de color fosc (UE 38, 40 i 42), les quals semblen haver-se dipositat amb l'ús i la freqüentació d'aquests paviments. A sobre del paviment més alt es va trobar una petita capa de guix (UE 24), la qual amortitzava aquest últim paviment. Els més antics excavats, és a dir, el 43 i el 41, no ens varen aportar cap material prou significatiu per poder datar-los amb precisió (cal recordar que encara n'hi havia, com a mínim, un de més antic, el 44, el qual no es va excavar). Però, a sobre d'aquests, la capa 40 i el paviment 39, sí que ens varen reportar abundants fragments ceràmics (gerres, gerretes, ribells, olles i cadufs), els quals, en general força antics, no semblen sobrepassar el 1200 dC (làm. 11, C-99-39-1 i 2; làm. 12, C-99-39-3 i C-99-40; i làm. 15, C-99-39-4). Malauradament, els altres dos paviments més moderns (UE 36, 34) tampoc no ens donaren material suficient per poder afinar millor la seva cronologia. No passà el mateix amb el paviment més modern (13), dins del qual es va trobar un fragment d'alfàbia estampada típica del temps de la dominació almohade, el qual ens dóna un *terminus post quem* de c. 1200 dC (làm. 16, C-99-13-3). Les característiques físiques d'aquests paviments, molt semblants als de les mesquites de la península Ibèrica, juntament amb el fet de ser una successió tan mimètica i amb aquestes petites capetes que denoten el seu ús continuat, ens mostren que som davant d'un espai que durant força temps degué tenir la mateixa funció, la qual cosa ens permet poder pensar que tal vegada som davant d'una de les parts de la mesquita que segons sembla va estar ubicada just on ara hi ha la catedral.

Ja en la cala 2, l'estrat més antic que tenim d'època islàmica és el 220, el qual està per sota del paviment 232 (= 223), el qual no podem datar directa-

ment ja que es va veure afectat per algunes intrusions produïdes al moment de l'excavació. De totes maneres, aquest paviment, o simple nivell de freqüentació, el podem situar cronològicament gràcies a la datació d'altres estrats posteriors i, per tant, podem proposar-li una data d'entre el 903 i el 1000 dC. Les característiques d'aquest nivell de freqüentació, amb una terra de color marró, granulosa, fina i poc compactada, recorda els tipus de sediments que hi sol haver als espais oberts, com per exemple a un pati o un jardí. Aquesta interpretació, altre cop un poc agosarada, estaria confirmada per les alteracions que aquest estrat 232 hauria de sofrir. Ens referim a l'excavació de dos petits pous negres (UE 226 i 233) i a l'obertura d'una rasa (UE 221). No coneixem amb quin tipus d'activitat s'han de relacionar tots aquests elements, però el que sí que va quedar ben clar és que corresponien a un mateix ús. Per a l'amortització dels dos pous negres, els materials dels seus rebliments (UE 222 i 234) ens aporten un *terminus post quem* del 1000 dC, principalment gràcies als fragments de safa amb decoració de verd i manganès, clarament d'època taifa (làm. 10, C-00-234 i làm. 11, C-00-222-2). En canvi, per a l'amortització de la rasa 221, el material del seu rebliment ens aporta un *terminus post quem* del 1100, puix ja hi apareixen un fragment de safa i un fragment de llumeta, tots dos amb vidriat verd oliva.

En un moment posterior al 1200, tot l'abans esmentat va quedar colgat per una gran capa de terra de color fosc gens compactada (UE 216 = 227), la qual fa pensar que aquella zona seguia sent un espai a l'aire lliure. Dintre d'aquella capa hi va aparèixer un important conjunt ceràmic (làm. 10 a 16), a més d'un dirhem de plata de la seca de Dénia.⁶ Aquesta capa 216 = 227 va aparèixer tallada pel que podria haver estat un pou negre o, tal vegada, un abocador (UE 231). Desafortunadament el material que ho reblia (UE 230) no ens va permetre confirmar si corresponia a l'època islàmica o si era ja posterior a 1287. El que sí que quedava bastant clar era que la capa 216 = 227 havia continuat funcionant com a nivell d'ús, com a mínim fins al segle XIV, moment en què es va construir la nau de la catedral.

⁶ Agraïm molt sincerament l'amable classificació realitzada pel doctor Guillem Rosselló Bordoy.

Entre la conquesta feudal i la construcció de l'església parroquial

D'aquesta etapa posterior a la conquesta catalana i anterior a la construcció de la catedral tenim una sèrie d'elements situats tots ells a la cala 1.

D'una banda tenim una inhumació en fossa (enterrament I), que com ja hem argumentat abans tot fa pensar que som davant d'una sepultura de ritual cristià, la qual, com a continuació veurem, s'ha de situar en un moment molt pròxim al de la conquesta feudal de 1287. De l'altra, tenim el mur 11, la trinxera de fundació del qual (UE 14) tallava l'esmentat enterrament. El material trobat dintre d'aquesta trinxera ens dóna un *terminus post quem* de c. 1200, per a la construcció d'aquest mur. Per tant, pensam que el més probable és que aquesta construcció es realitzés en un moment proper a l'any 1300, i que degué formar part d'un d'aquells edificis que la documentació medieval esmenta, informant-nos de la difícil tasca que va resultar expropiar unes cases que molestaven per a la construcció de les obres de l'església.

El segle XIV. La construcció de la "catedral"

En aquest moment, a la cala 1, trobam que s'arrasa el mur 11. Els materials associats als estrats d'amortització (UE 04, 09, 10, 12, 18 i 21) no van més enllà del segle XIV (ceràmica catalana decorada en verd i manganès, cuina de producció gris catalana, o cuina amb vidriat intern melat làm. 17, C-99-04-1; C-99-12-1 i C-99-12-2). També d'aquest moment seria la cubeta d'argamassa 19, la qual, tal vegada, es pot relacionar amb les obres de construcció de l'església parroquial.

A la cala 2 tenim documentada la construcció del mur septentrional de la futura catedral. Aquest mur (UE 202) es recolza sobre una banqueteta (UE 208), la qual està dintre d'una gran fossa de fundació (UE 225). Entre el material trobat a dintre del rebliment (UE 224) de l'esmentada fossa, destaca la troballa de dos anells i un fragment de cuina catalana amb vidriat melat intern, el qual ens dóna un *terminus post quem* de 1300 per a la construcció de l'edifici. És interessant advertir que les diferències físiques constatades al rebliment 224 de la fossa 225, tal vegada, ens indiquen dos moments distints de la construcció de la catedral, puix el normal era anar construint l'edifici per trams, començant per la capçalera i acabant pels peus.

Entre el 1400/1450 i el 1900

Pel documentat durant l'excavació a totes dues cales, no hem trobat cap element constructiu que es pugui atribuir cronològicament a aquest lapse de temps que va des de mitjan segle XV, o tal vegada un poc abans, fins a la primera del segle XX. D'aquesta manera tenim que les obres que van tenir lloc durant aquests cinc segles a la catedral, com són la construcció de la capella de la Comunió al segle XVI o la construcció de la capella de les Ànimes i l'ampliació de la capella de la Trinitat al segle XVII, la construcció de l'àtic renaixentista al segle XVIII o la gran reforma del bisbe Juano al segle XIX, no afectaren el subsòl de les zones de les nostres cales.

Referent als materials ceràmics recuperats, sí que podem fer esment a uns pocs exemplars corresponents a aquest període, però sobretot destaquen per la seva poca rellevància quantitativa en comparació amb les altres etapes. D'entre aquests només cal esmentar alguns exemplars de ceràmica comuna, a vegades amb vidriats verds o melats, a les UE 03, 06, 207, 212, 218, 229. També trobam alguns exemplars de vaixel·la, encara més escassos, de pisa blanca (UE 218), o amb decoració en blau sobre blanc (UE 212) o de reflex metàl·lic (UE 212) (làm. 17, C-00-212-1). A més, de la UE 05 destaca la troballa d'un doblor encunyat a Mallorca, corresponent al regnat d'Alfons II o Joan II.

El segle XX

El més remarcable documentat del ja passat segle XX es pot tornar a dividir en dues parts: la de l'interior de l'edifici, cala 1, i la de l'exterior, cala 2.

Referent a l'interior, es varen poder documentar dos forats (UE 05 i 07) utilitzats com a abocadors de material de construcció (UE 06 i 08). Tot sembla indicar que aquests dos abocadors molt probablement foren utilitzats durant la darrera gran fase constructiva documentada, la qual s'ha d'adscriure al moment de les obres realitzades entre els anys 1939 i 1941. En aquest moment fou quan es va reparar el paviment de l'església (UE 01, 02 i 03) i quan es va traslladar el cor, llevant-lo de la zona de la cala i desplaçant-lo al cos absidal.

Pel que fa a la part exterior, encara poguérem trobar algunes traces d'una casa que hi havia adossada al costat septentrional de la Seu, la qual va ser

ensorrada el 1987, dintre de les feines de restauració de la catedral dirigides pels arquitectes Agustín Petschen i Jordi Pons. D'aquesta construcció es va poder documentar un mur (UE 206) situat a sobre d'una banqueta de fonamentació (UE 237), i tot plegat encabít a dintre d'una fossa de fundació (UE 219). A aquest mur, per tots dos costats, s'hi adossaven un paviment (UE 201) i les seves capes de preparació i anivellació (UE 207 i 212). Alguns materials trobats a dintre dels rebliments (UE 218 i 229) de la fossa de fundació, o a dintre de les dues capes de preparació del paviment ens mostren com aquesta construcció es va haver de realitzar o a la darrería del segle XIX o ja cap a la primería del segle XX. D'entre aquests materials que ens permeten proposar aquesta datació destaquen sobretot un fragment de vora de plat amb vidriat color marró i decoració amb negre (lám. 17, C-00-207-1) i un botó de gorra, puny o galons, d'un uniforme de la marina dels Estats Units, fabricat amb anterioritat a 1942, on a l'anvers es pot llegir "Imperial Quality" i, al revers, es veu una àguila a sobre d'una ancora, tot plegat envoltat per 13 estrelles. Del moment de la destrucció d'aquest edifici es va trobar el negatiu (UE 204) del desmuntatge del mur 206, amb un rebliment (UE 203), i per sobre de tot això una petita capa de ciment (UE 200), que va servir per reparar l'anterior paviment 201.

Conclusions

La conclusió més evident que es pot treure d'aquests treballs arqueològics és l'enorme riquesa històrica i documental que té tota la catedral i especialment el seu subsòl. Destaca sobretot l'aspecte enormement intacte de la seva estratigrafia tant d'època medieval com fins i tot antiga, conservant-se *in situ* estructures i altres elements dels segles anteriors a la construcció del temple.

Bibliografia

- Carandini et al. *Atlante delle Forme ceramiche, I. Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale*. Roma, 1981.
- D.a. *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*. Barcelona, 1994.
- Fink, N.; Ditzler, M. *Botones*. Madrid, 1984.
- Hayes, J. W. *Late Roman Pottery*. Londres, 1972.
- Keay, S. J. "Late roman amphorae and economic study: the catalan evidence" *B.A.R. International Series* 196 (1984).
- Macias, J. M. *La ceràmica comuna tardoantiga a Tàrraco. Anàlisi tipològica i històrica (segles V-VII)*. Tarragona, 1999.
- Orfila, M. "Tresoret de l'època Constantiniana trobat a Menorca". *Estudis de la Menorca Antiga* (1981): 5-36.
- Orfila, M. "Arqueologia Romana". Dins *Enciclopèdia de Menorca VIII*. Maó, 1995, p. 195-273.
- Palanques, M. L. *Las lucernas de Pollentia*. Palma, 1992.
- Ramón, J. *Las ánforas púnicas de Ibiza*. Eivissa, 1991.
- Remolà, J. A. "Las ánforas tardo-antiguas en Tarraco (*Hispania Tarraconensis*)". *Col·lecció Instrumenta* 7 (2000).
- Riera Rullan, M. "Estudi dels materials". *Publicacions des Born* 7 (2000): 129-150.
- Rosselló Bordoy, G. *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*. Palma, 1978.
- Rosselló Bordoy, G. *El nombre de las cosas en al-Andalus: una propuesta de terminología cerámica*. Palma, 1991.
- Sánchez Navarro, J.; Riera Rullan, M. "Introducció general". *Publicacions des Born* 7 (2000): 9-14.
- Tuset, F. "Antiguitat tardana". Dins *Enciclopèdia de Menorca VIII*. Maó, 1995, p. 277-310.

Addenda I: monedes procedents de les excavacions arqueològiques realitzades a la catedral de Menorca: campanyes 1999-2000

Teresa Marot

Catàleg

El catàleg proporciona les informacions següents: autoritat emissora, nominal, taller, cronologia, material (AR: plata; AE: bronze; Bi: billó), pes, diàmetre, eixos, referència bibliogràfica (segons abreviatures citades *infra*), llegenda/descripció de l'anvers, llegenda/descripció del revers, referència arqueològica i número d'inventari.

Abreviatures bibliogràfiques:

Campaner (1879) Campaner y Fuertes, A. *Numismática Balear. Descripción histórica de las monedas de las Islas Baleares, acuñadas durante las dominaciones púnica, romana, árabe, aragonesa y española*. Palma de Mallorca, 1879.

ÈPOCA ANTIGA. IMPERI ROMÀ

Gal·liè o Claudi II, antoninià partit, c. 260-*post* 270 dC

a/ [...]; Cap radiat a la d

r/ [...]; Frustra

AE; 0,93 g; 14 mm; ? h

Campanya 1999, UE-12

Constant o Constanci, *nummus* de taller occidental, 341-348 dC

a/ [dn consta...pf avg]; Bust diademat, drapejat i cuirassat a la d

r/ [victoriae] DD A[vgg qnn]; dues victòries enfrontades que sostenen corones

AE; 1,70 g; 14 mm.; 02 h

Campanya 2000, UE- 207

Constanci II, AE3 de taller indeterminat, 353-361 dC

a/ DNCONST[ivs pf avg]; Bust diademat, drapejat i cuirassat a la d

r/ [fel temp reparatio]; genet i soldat caigut

AE; 2,32 g; 18 mm; 06 h
 Campanya 1999, UE-22

ÈPOCA MEDIEVAL. CORONA D'ARAGÓ

Alfons II (1416-1458 o Joan II (1458-1479), doblor de Mallorca
 a/ +[... · de]I · G[racia rex]; Bust coronat de front, entre dos escudets d'Aragó
 r/ [+ aragonvm et maioricarvm]; creu llarga
 Bi; 1,30 g; 19 mm; 11 h
 Campaner (1879), p. 157, núm. 9 o p. 166, núm. 6
 Campanya 1999, UE-06

INDETERMINADES

Indeterminada d'època antiga (?)
 a/ [...]; Frustra
 r/ [...]; Frustra
 AE; 2,20 g.; 18 mm (fragmentada)
 Campanya 2000, UE-216

Indeterminada d'època antiga (?)
 a/ [...]; Frustra
 r/ [...]; Frustra
 AE; 1,80 g; 17 mm (fragmentada)
 Campanya 2000, UE-207

Addenda II: moneda d'època islàmica procedent de la UE 216

Guillem Rosselló Bordoy

Dirhâm d'Alî ibn Muyahid, sobirà de Dâniya- Illes Orietals d'al-Àndalus
 entre 436 H i 468 H (1044-1075)
 Matèria: AR
 Pes: 6,2 g

Mòdul: 25,5 mm diàmetre; 2mm de gruix; 12 h

Campanya 2000, UE-216

Estat: dolent per ruptures i desgast

Any d'encunyació: 467 H

Addenda III: dos *tituli picti* procedents de la UE 207

Magdalena Fàbregues

El material epigràfic que ara és objecte d'estudi són dos fragments de ceràmica comuna romana, pertanyents probablement a una gerreta o a algun recipient d'aquesta mena. Els dos fragments, tot i que no encaixen entre ells, és també probable que formin part de la mateixa peça, per la similitud tant del material com de les lletres que hi apareixen escrites.

El primer fragment (4,5 x 3,4 x 0,4 cm) presenta restes clares de dues línies d'escriptura, tot i que no senceres, i senyals d'una tercera a sobre d'elles. Les lletres que s'observen apareixen pintades amb tinta fosca i tenen una alçada mitjana de 0,6 cm.

Pel que fa a la comprensió del text que inclouen, la brevetat d'allò que se'n ha conservat no ens dóna gaire possibilitats:

++
+ E M E L L
E X I O N E

Ara bé, sense poder treure conclusions segures, la seqüència de lletres de la primera línia podria correspondre a la paraula *gemellar* o *gemellarium*, nom d'un recipient romà per a oli, compost de dues gerres acoblades. També podrien fer referència aquestes lletres a un nom o sobrenom *Gemmellus* o *Gemmella*. Pel que fa a les lletres de la segona línia, la segona lletra no és una X molt segura perquè no es veu bé i de la seqüència sencera és difícil identificar-ne alguna paraula.

El segon fragment (2,1 x 1,5 x 0,4 cm) presenta restes de traços que es podrien identificar amb una E, però no amb absoluta certesa.

Cronològicament es fa força difícil precisar una data, ja que la peça ha aparegut fora de context. Una de les poques referències que tenim, pel que fa a establir una cronologia, és la paleografia de les lletres (tot i la poca quantitat de grafies), que podria ser una cursiva romana que no aniria més enllà del 300 dC.

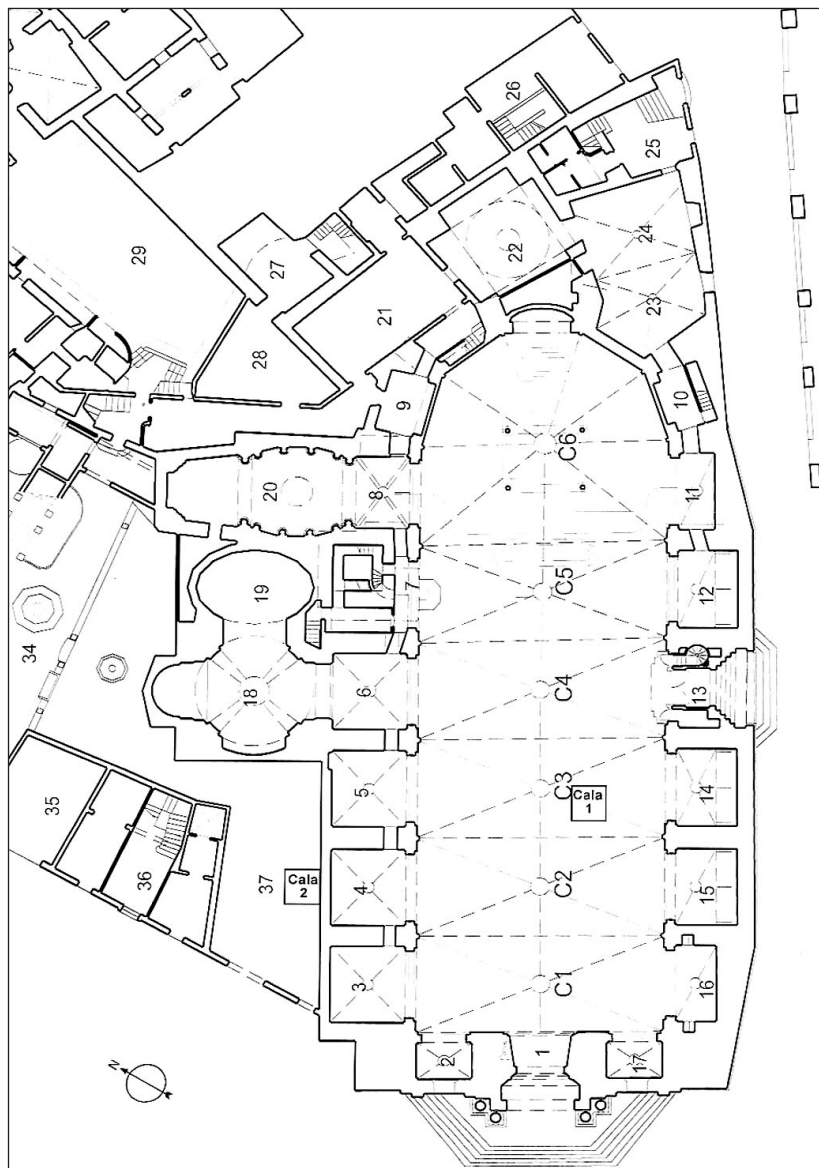

Figura 1: Planta general de la catedral amb les cales

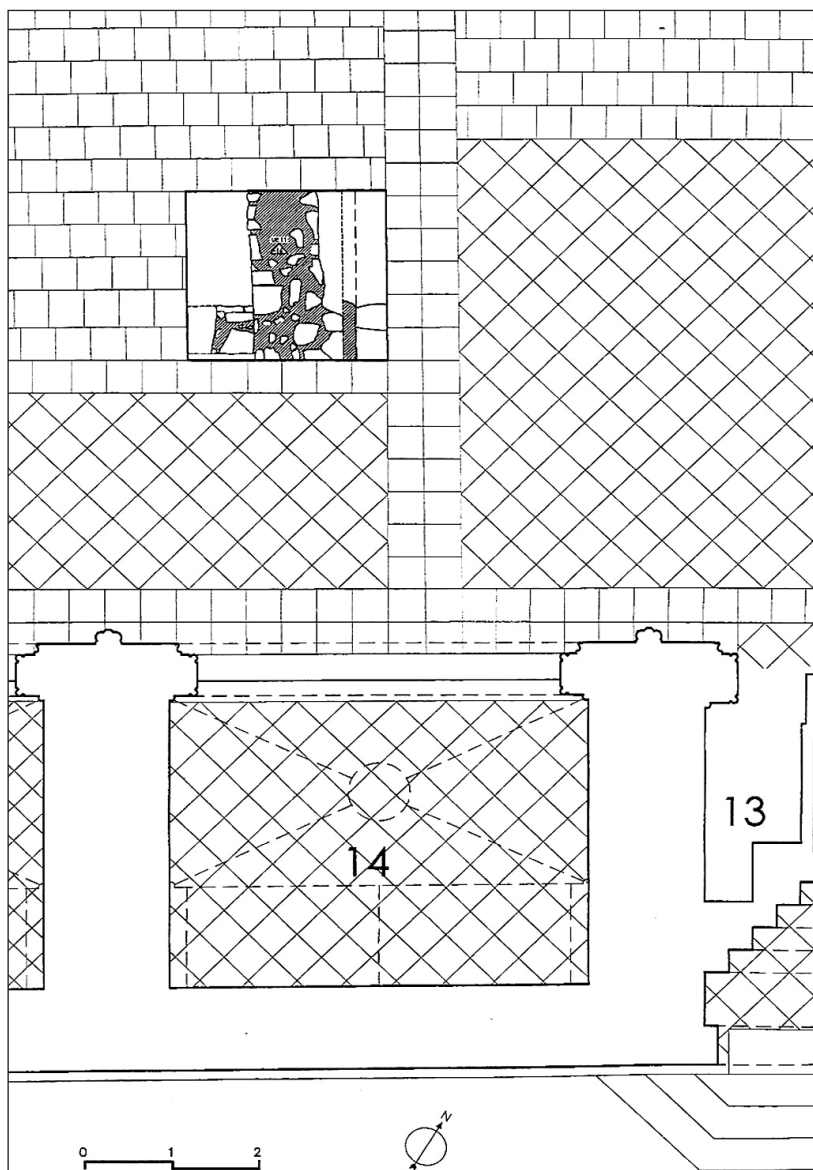

Figura 2: Detall de la cala 1

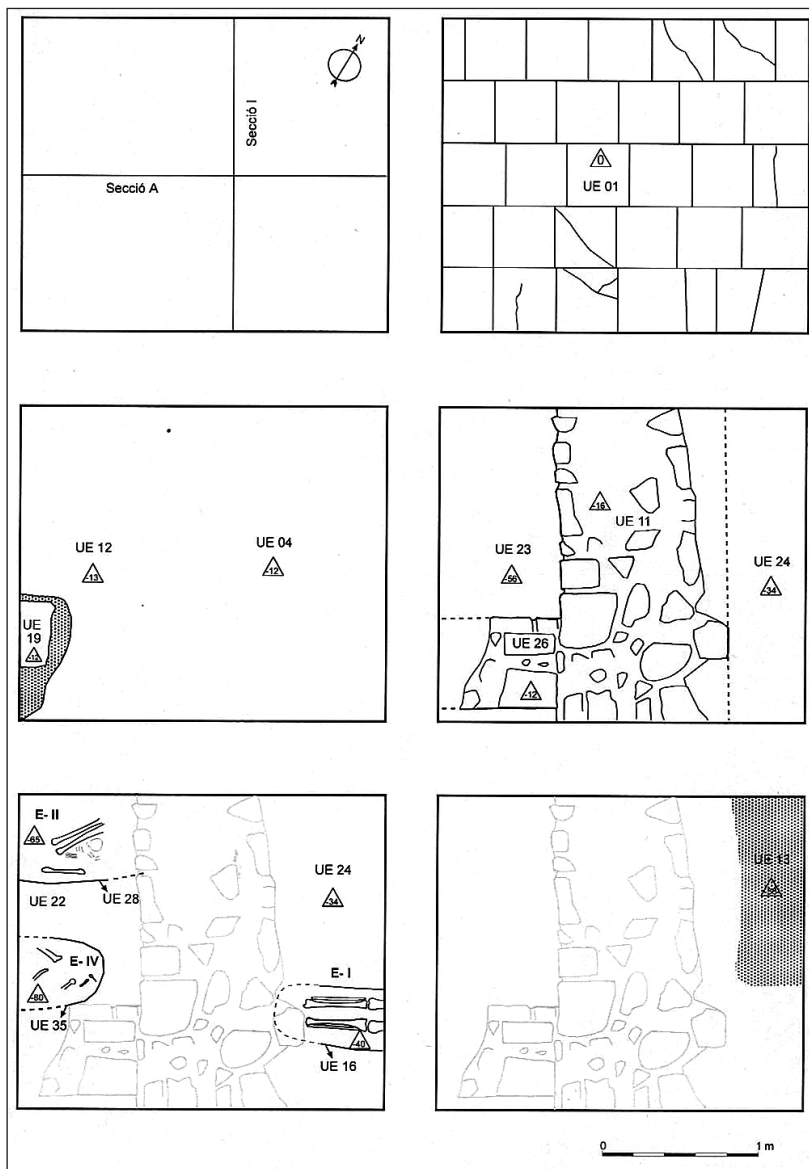

Figura 3: Plantes simples més significatives de la cala 1

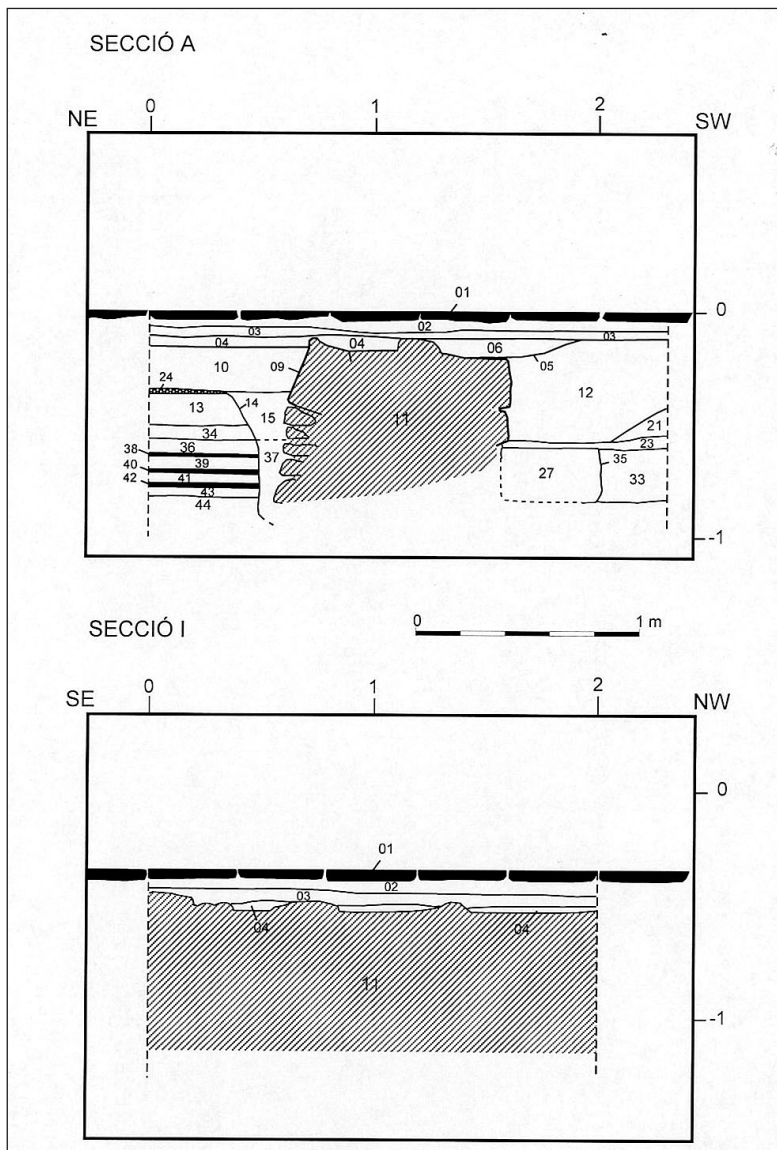

Figura 4: Seccions cala 1

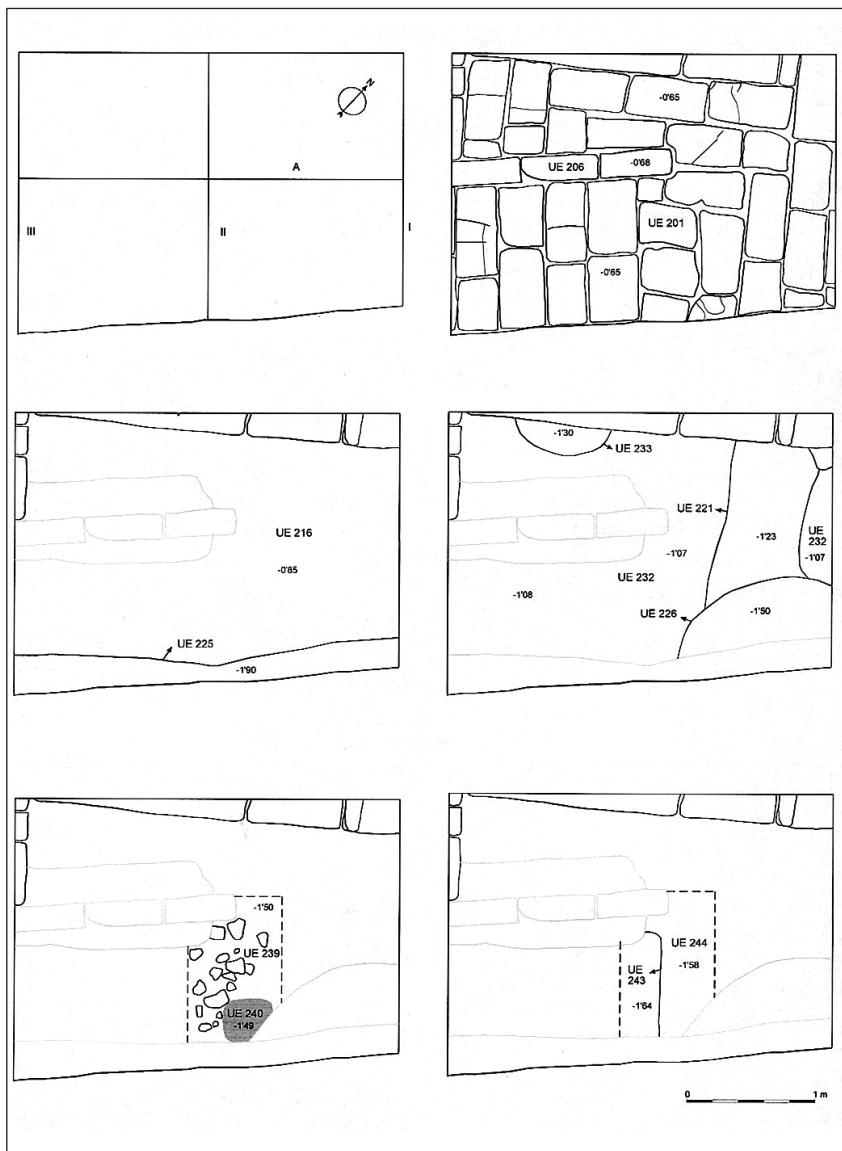

Figura 5: Plantes simples més significatives de la cala 2

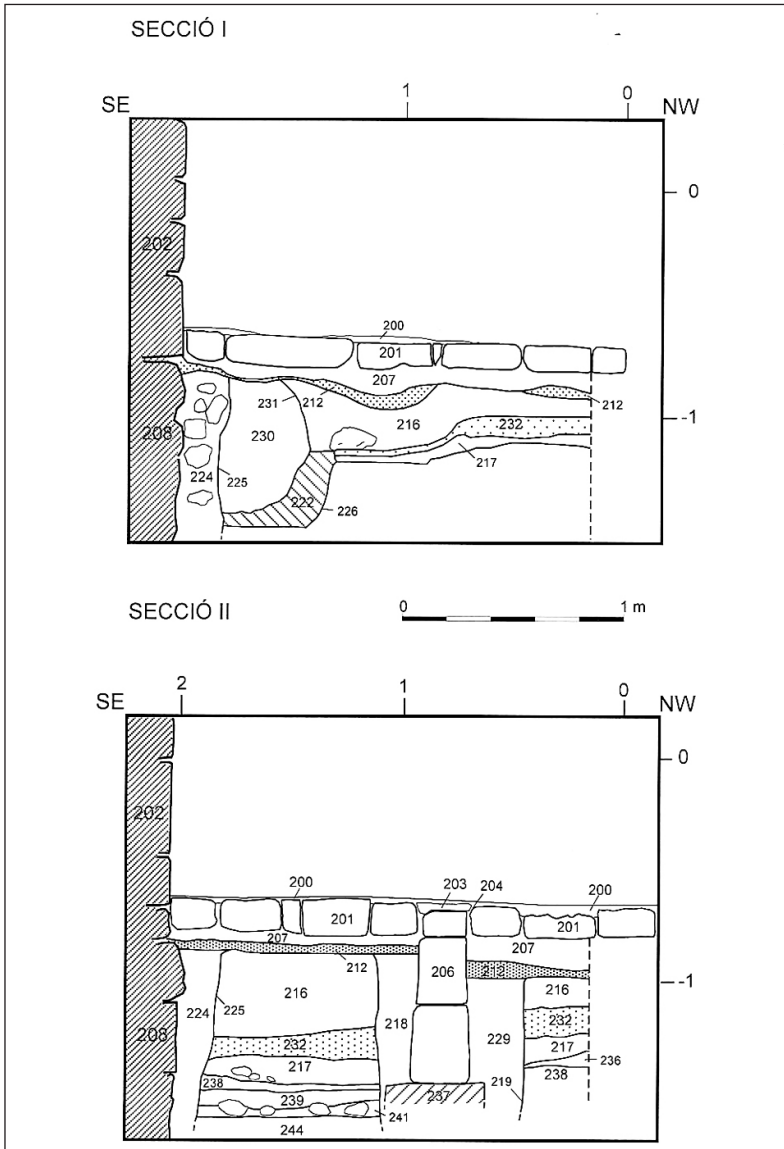

Figura 6: Seccions I i II de la cala 2

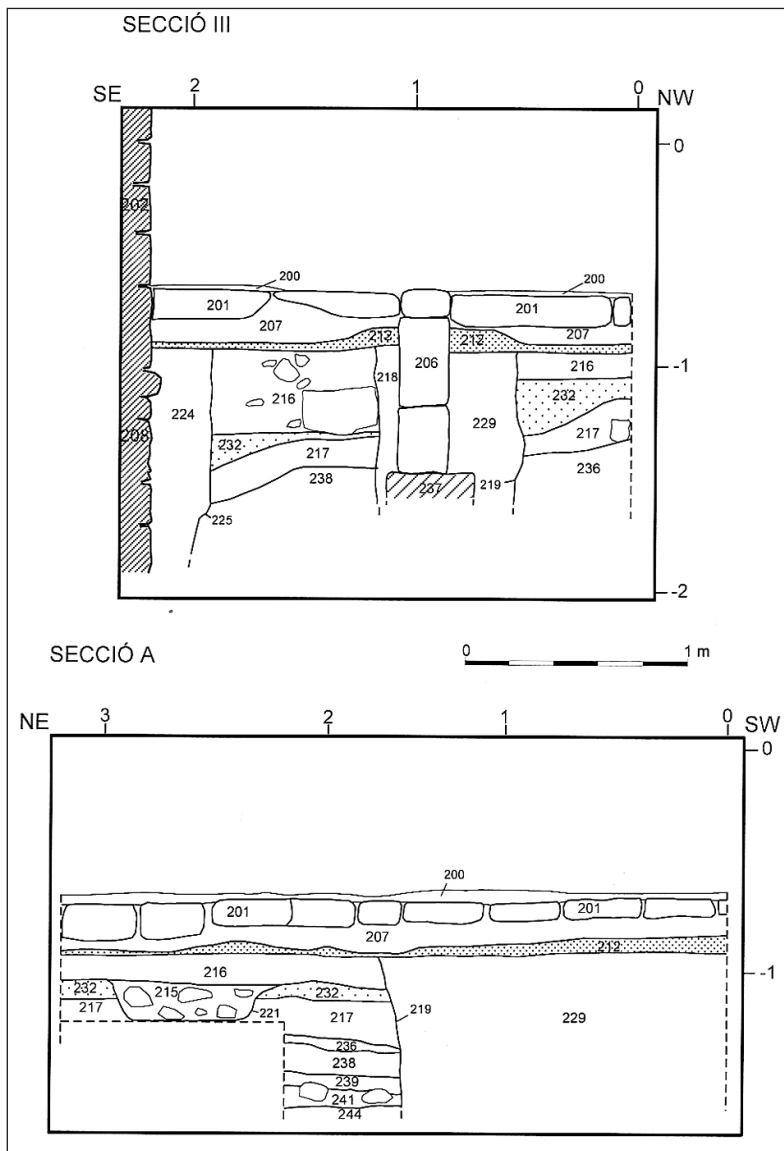

Figura 7: Seccions III i A de la cala

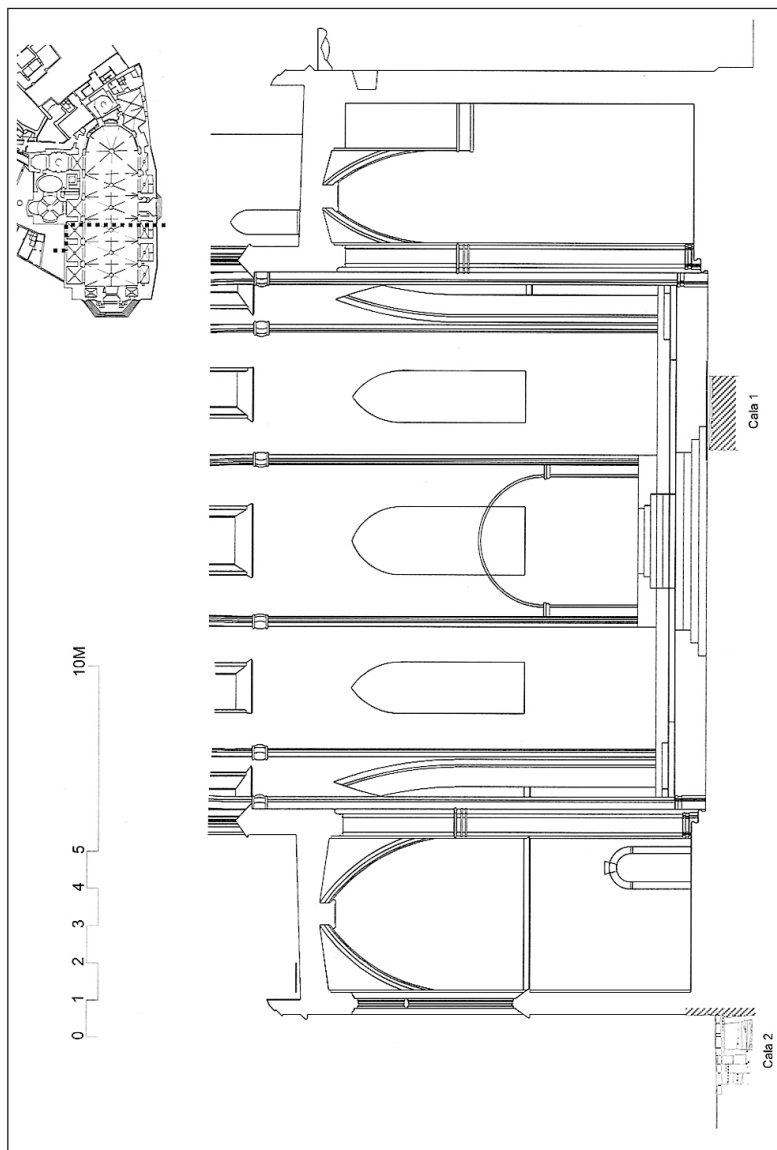
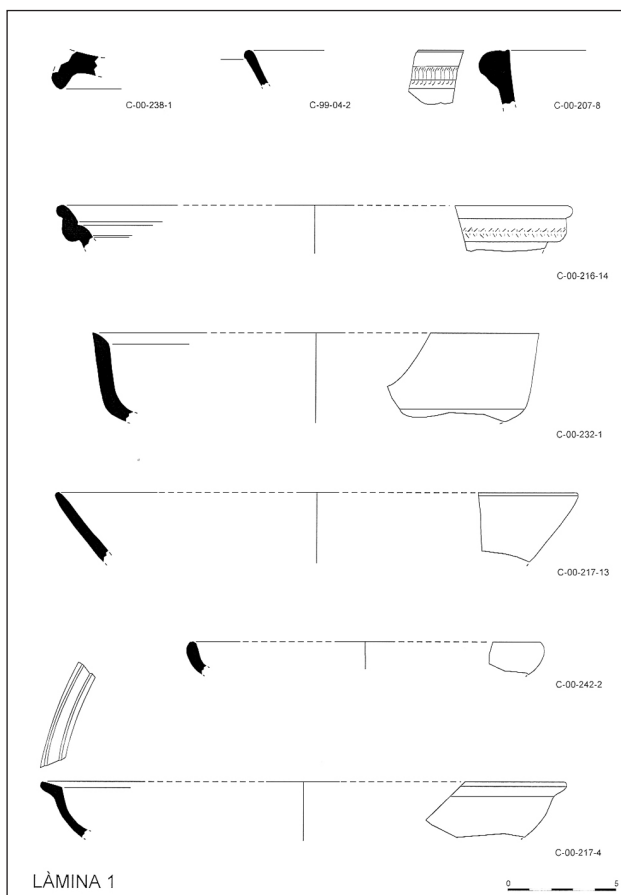

Figura 8: Secció de la catedral amb les dues cales

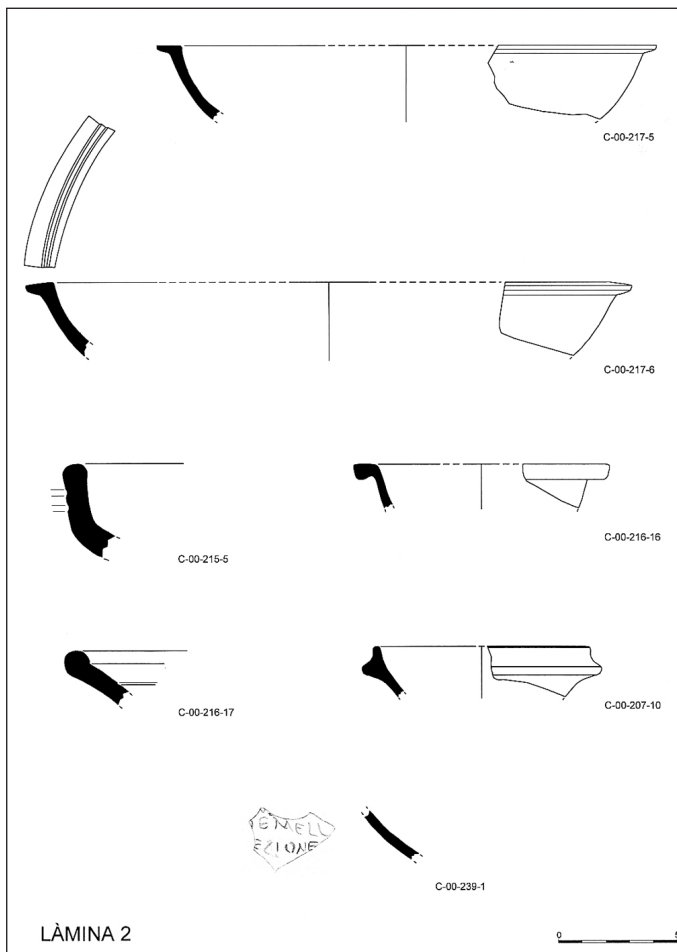

MATERIAL ANTIC:

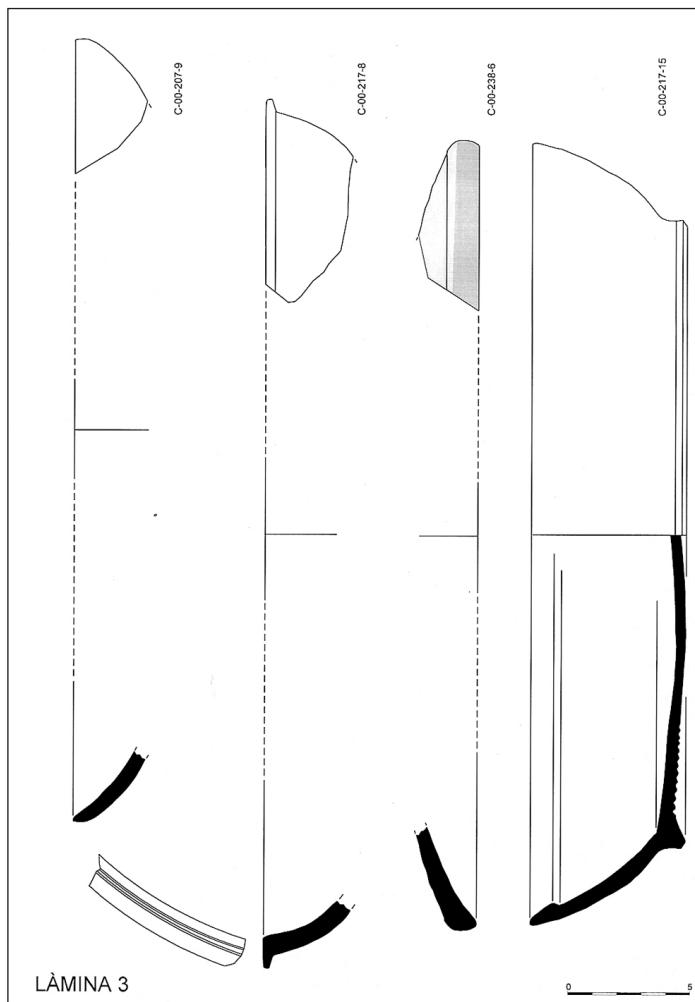
Làmina 1

C-00-238-1:	Campaniana A tardana
C-99-04:	TSAA, Lamb. 3 c
C-00-207-8:	TSAA, Lamb. 21
C-00-216-14:	TSAA, Lamb. 1 a
C-00-232-1:	TSAA, Lamb. 3 b
C-00-217-13:	TSAA, Lamb. 40
C-00-242-2:	TSAA, Lamb. 9 a ²
C-00-217-4:	TSAC, Hayes 57

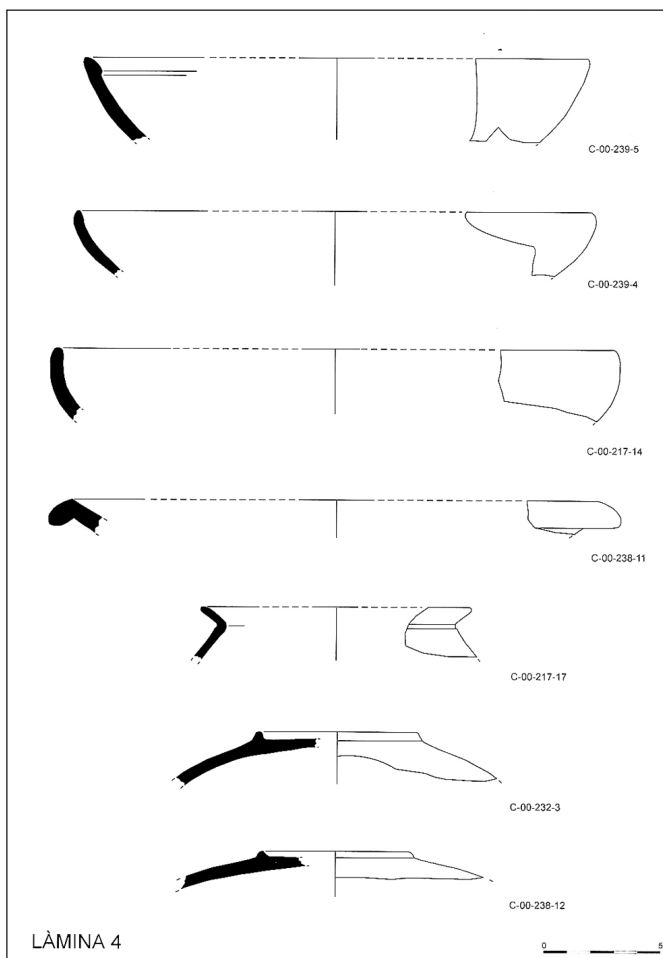
Làmina 2

- C-00-217-5: TSAD, Hayes 58 B
 C-00-217-6: TSAD, Hayes 58 B
 C-00-215-5: TSAD, Hayes 63
 C-00-216-16: TSAD, Hayes 94
 C-00-216-17: TSAD, Hayes 104 C
 C-00-207-10: TSAD, Hayes 91 D
 C-00-207-1: Comuna Romana amb *titulus pictus*

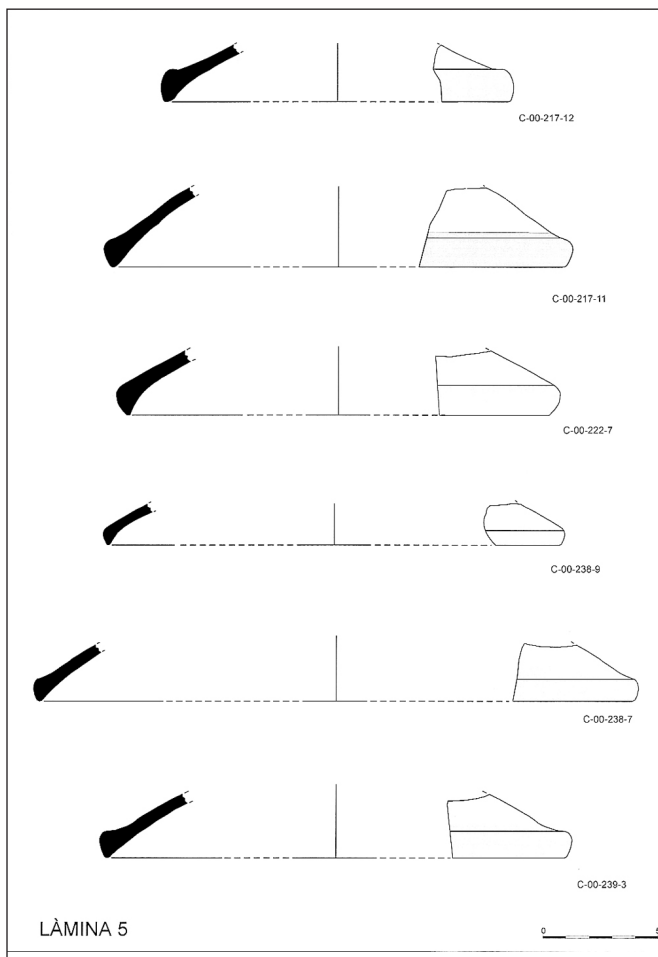
Làmina 3

C-00-207-9:	TSAA/D, Hayes 18
C-00-217-8:	TSAD, Hayes 58 B
C-00-238-6:	Cuina africana, plat-tapadora
C-00-217-15:	Cuina africana, Lamb. 10 A

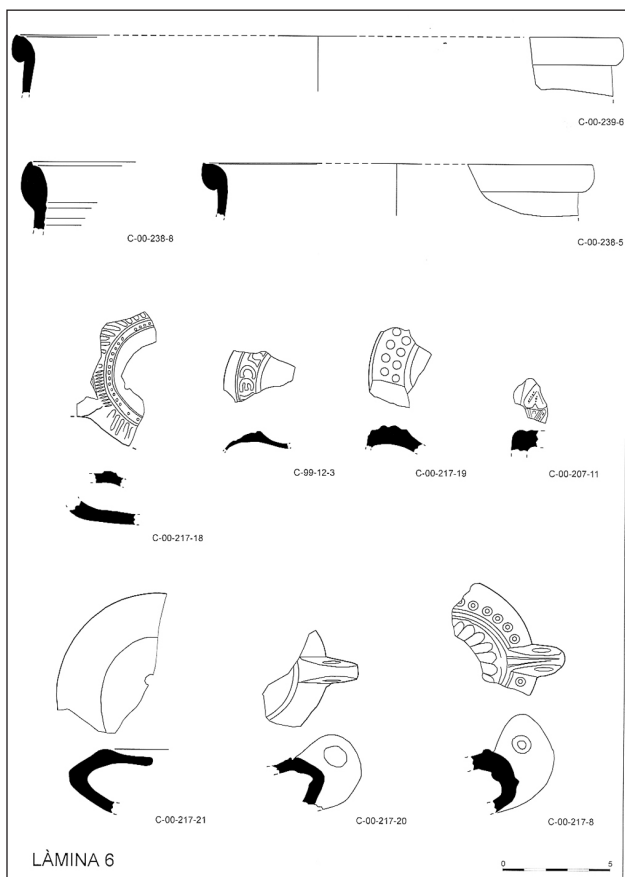
Làmina 4

C-00-239-5:	Cuina africana, Lamb. 10 A
C-00-239-4:	Cuina africana, Lamb. 10 B
C-00-217-14:	Cuina africana, Lamb. 9 A
C-00-238-11:	Cuina africana, Ostia, III, 170
C-00-217-17:	Cuina africana, Hayes 131
C-00-232-3:	Cuina africana, plat-tapadora
C-00-238-12:	Cuina africana, plat-tapadora

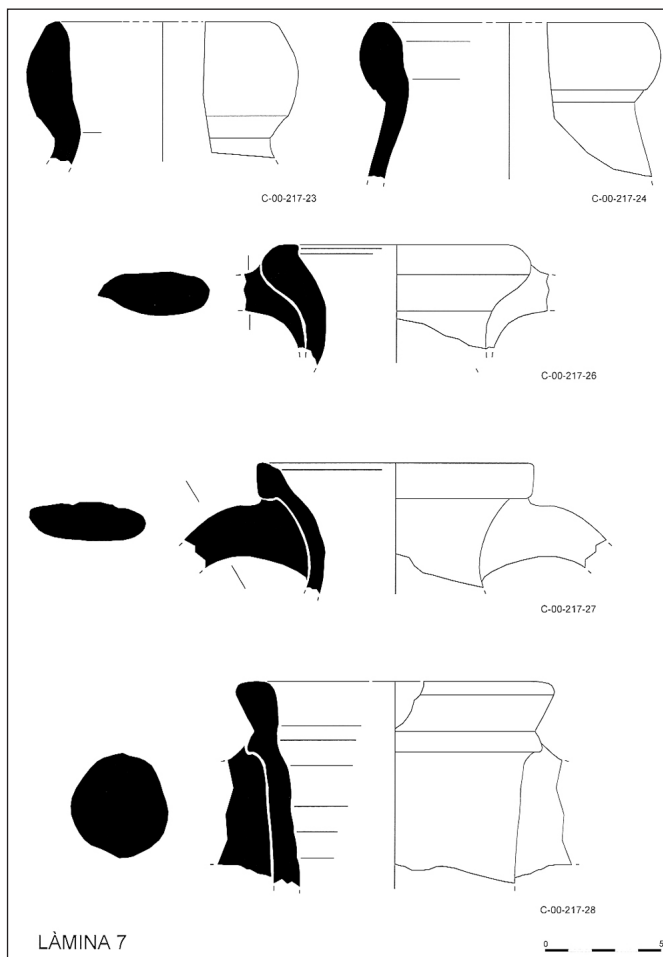
Làmina 5

- C-00-217-12: Cuina africana, plat-tapadora
 C-00-217-11: Cuina africana, plat-tapadora
 C-00-222-7: Cuina africana, plat-tapadora
 C-00-238-9: Cuina africana, plat-tapadora
 C-00-238-7: Cuina africana, plat-tapadora
 C-00-239-3: Cuina africana, plat-tapadora

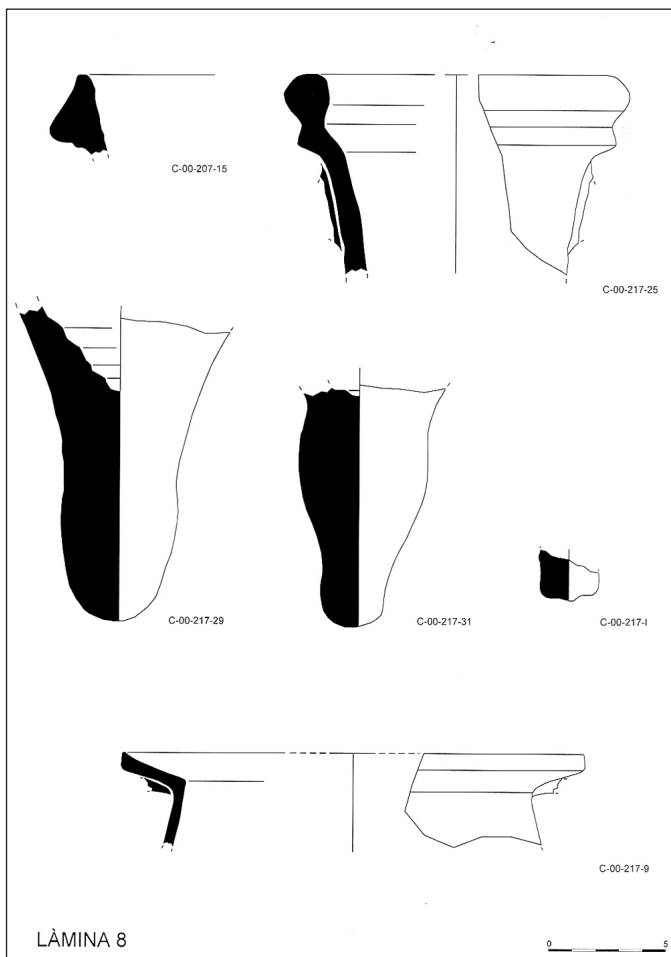
Làmina 6

- C-00-239-6: Cuina africana, Ostia III, 267
 C-00-238-8: Cuina africana, Ostia III, 267
 C-00-238-5: Cuina africana, Ostia III, 267
 C-00-217-18: Llumeta,
 C-99-12-3: Llumeta,
 C-00-217-19: Llumeta, Dres. 28
 C-00-207-11: Llumeta, TSAD
 C-00-217-21: Llumeta,
 C-00-217-20: Llumeta, Dres. 20
 C-00-217-8: Llumeta, Loeschcke VIII L

Làmina 7

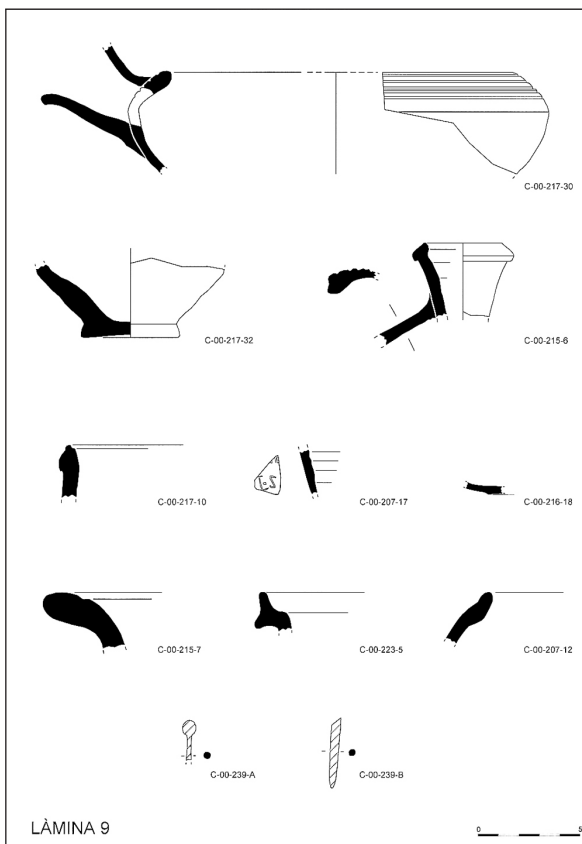
- C-00-217-23: Àmfora africana, Keay III
 C-00-217-24: Àmfora africana, Keay IV
 C-00-217-26: Àmfora bètica, Keay XIIIa
 C-00-217-27: Àmfora lusitana, Keay XVI
 C-00-217-28: Àmfora bètica, Keay XIX

Làmina 8

- C-00-207-15: Àmfora ebusitana, PE-24
 C-00-217-25: Àmfora bètica, Keay XIX
 C-00-217-29: Àmfora africana
 C-00-217-31: Àmfora africana
 C-00-217-I: Àmfora indeterminada
 C-00-217-9: Cuina romana

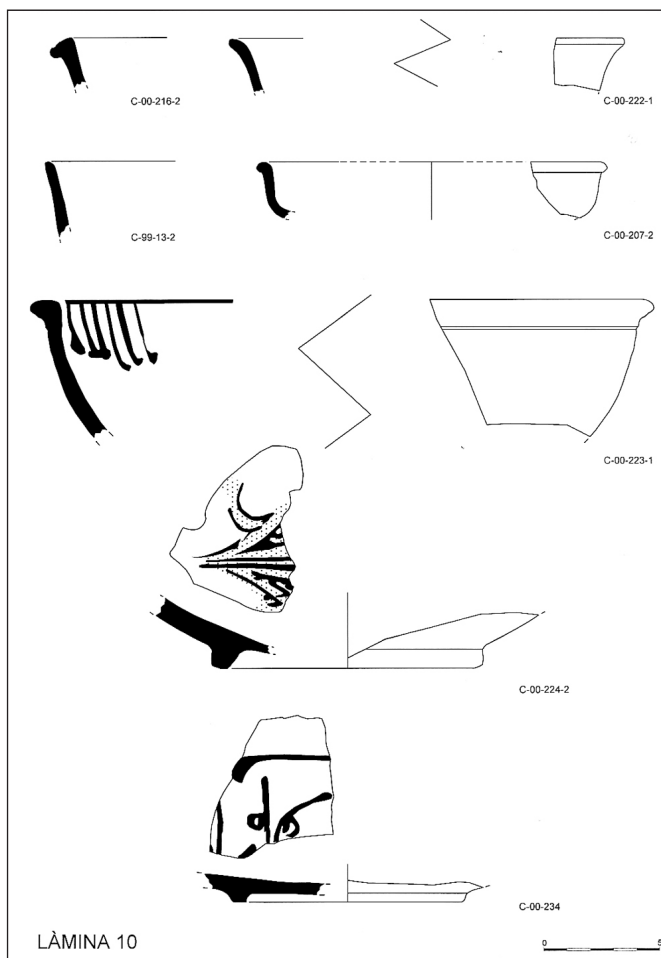

Làmina 9

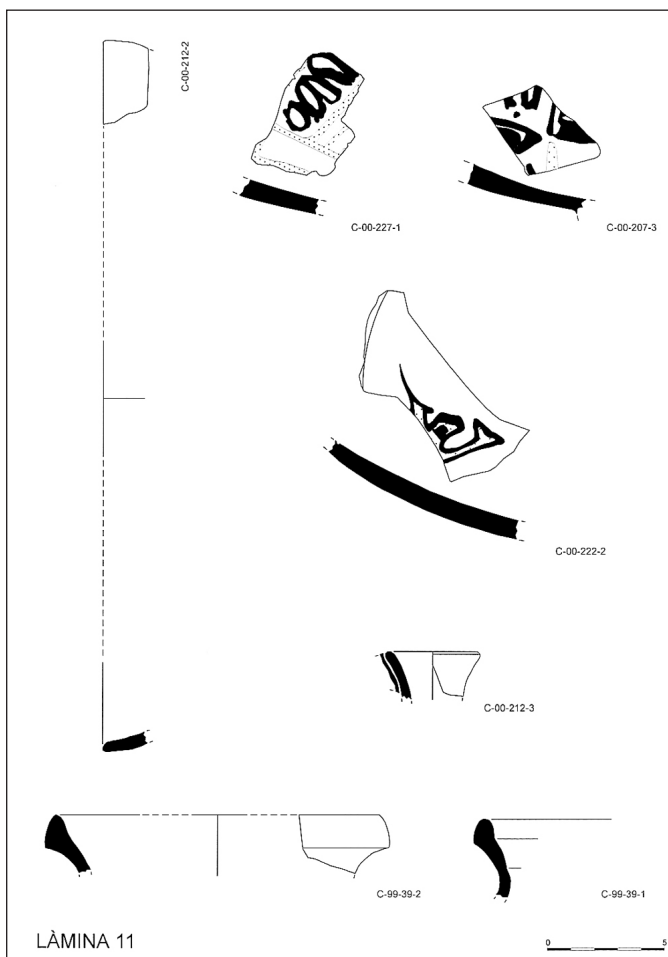
C-00-217-30:	Comuna romana
C-00-217-32:	Comuna romana
C-00-215-6:	Comuna romana
C-00-217-10:	Comuna romana, imitació Ostia III, 267
C-00-207-17:	Parets fines amb grafit incís
C-00-216-18:	Parets fines, Mayet XXXIV
C-00-215-7:	Comuna romana
C-00-223-5:	Cuina tardana
C-00-207-12:	Cuina tardana, Fulford 8
C-00-239-A:	Os treballat
C-00-239-B:	Os treballat

MATERIAL ISLÀMIC:

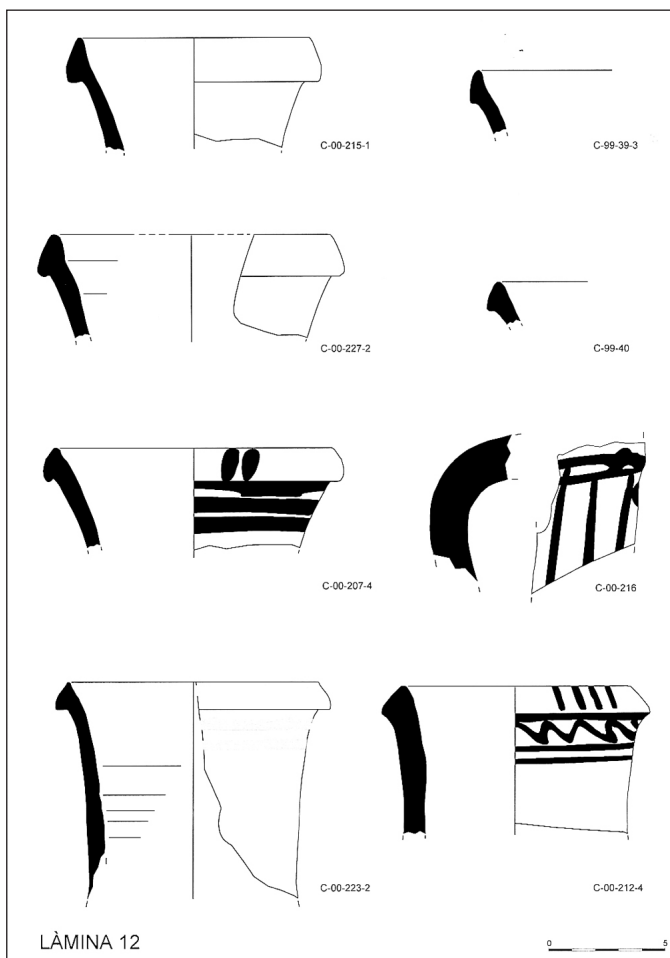
Làmina 10

- C-00-216-2: Safa, vidriat melat interior i exterior
- C-00-222-1: Safa, vidriat blanc interior
- C-99-13-2: Safa, vidriat blanc interior i melat exterior
- C-00-207-2: Safa, vidriat verd melós a l'interior
- C-00-223-1: Safa, vidriat interior i exterior verd i dec. de manganès
- C-00-224-2: Safa, dec. verd i manganès
- C-00-234: Safa, dec. de manganès

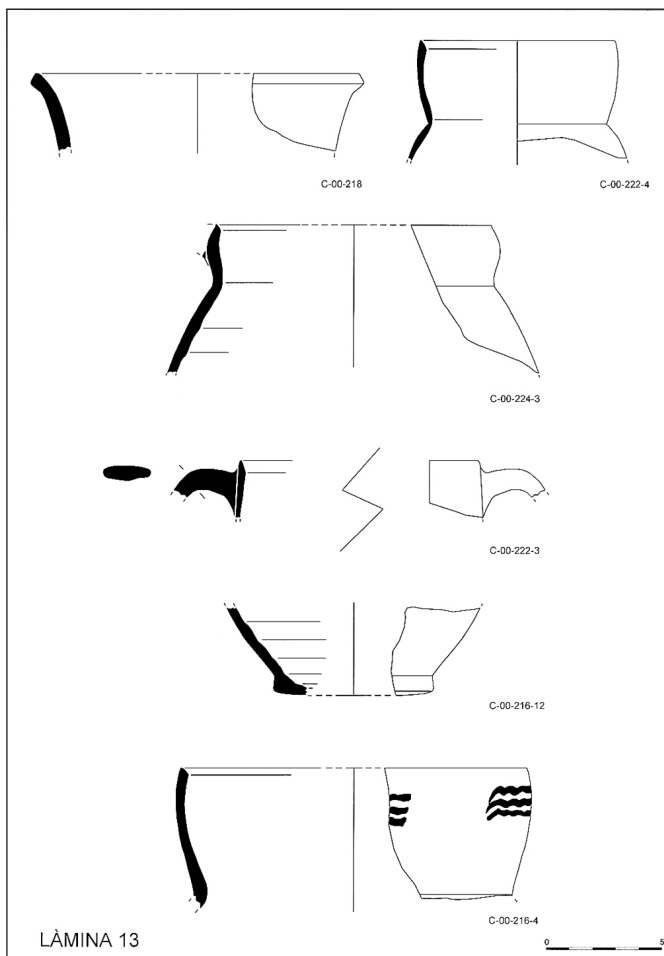
Làmina 11

- C-00-212-2: Safa, vidriat verd turquesa
 C-00-227-1: Safa, dec. verd i manganès
 C-00-207-3: Safa, dec. verd i manganès
 C-00-222-2: Safa, dec. de verd i manganès
 C-00-212-3: Figa, vidriat blanc exterior i melat interior
 C-99-39-2: Gerra
 C-99-39-1: Gerra

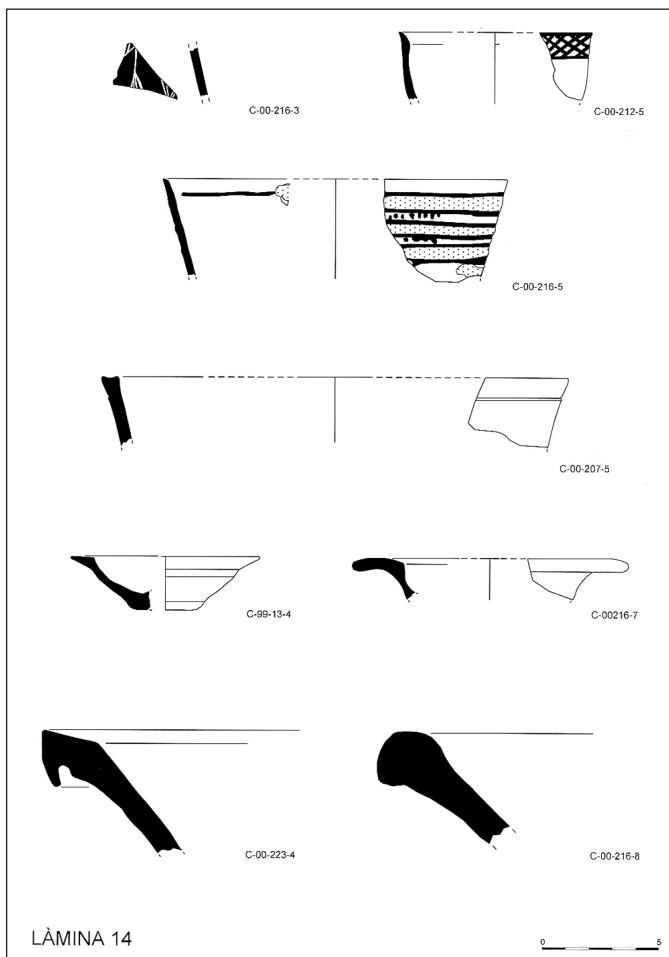
Làmina 12

C-00-215-1:	Gerra
C-99-39-3:	Gerra
C-00-227-2:	Gerra
C-99-40:	Gerra
C-00-207-4:	Gerra, dec. pint. de manganès
C-00-216:	Gerra, dec. pint. de manganès
C-00-223-2:	Gerra, dec. pint. de magra
C-00-212-4:	Gerra, dec. pint de manganès

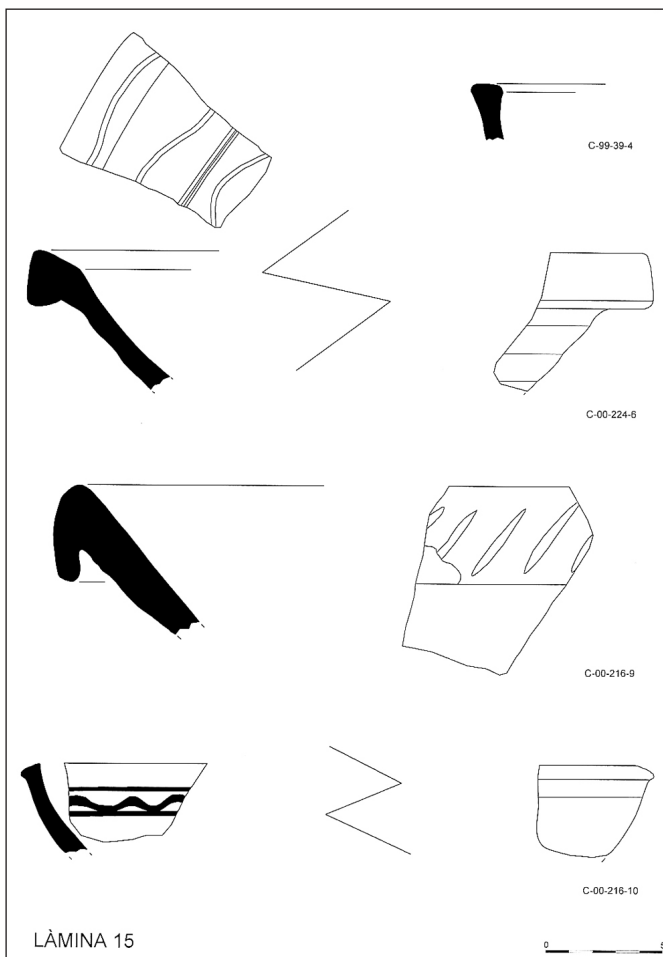
Làmina 13

C-00-218:	Gerreta
C-00-222-4:	“Marmijarra”
C-00-224-3:	“Marmijarra”, amb coberta negra
C-00-222-3:	“Marmijarra” amb dec. pint. de magra
C-00-216-12:	“Marmijarra” amb coberta vermella
C-00-216-4:	Gerreta, dec. pint. de manganès

Làmina 14

- C-00-216-3: Gerreta, amb dec. esgrafiada
 C-00-212-5: Gerreta, dec. pint. de manganès
 C-00-216-5: Gerrreta, corda seca parcial
 C-00-207-5: Cassola
 C-99-13-4: Tapadora
 C-00-216-7: Tapadora
 C-00-223-4: Ribell
 C-00-216-8: Ribell

Làmina 15

C-99-39-4:

Ribell

C-00-224-6:

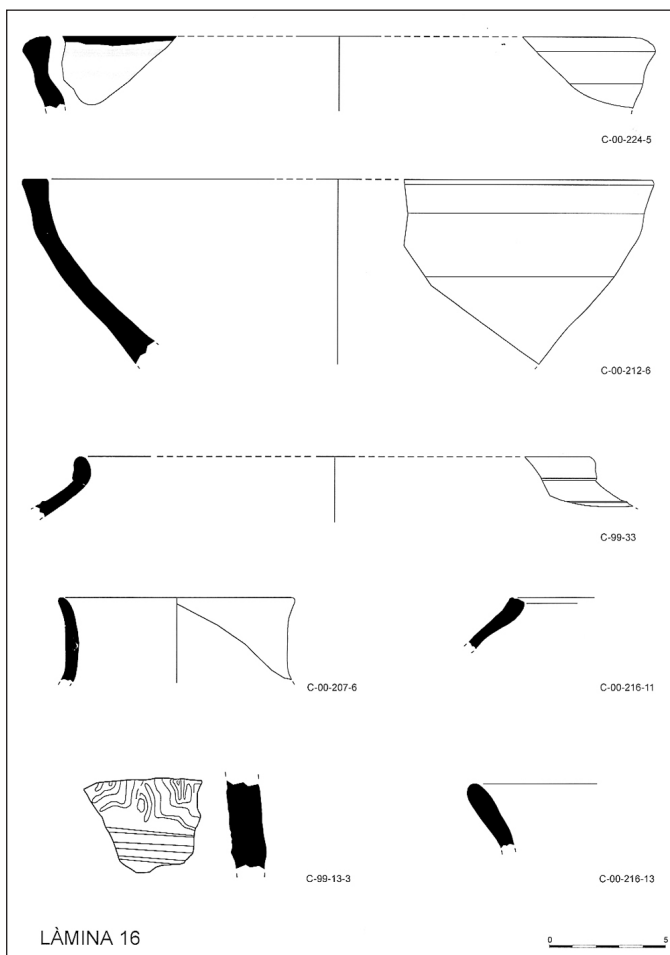
Ribell, amb dec. incisa

C-00-216-9:

Ribell, amb dec. incisa

C-00-216-10:

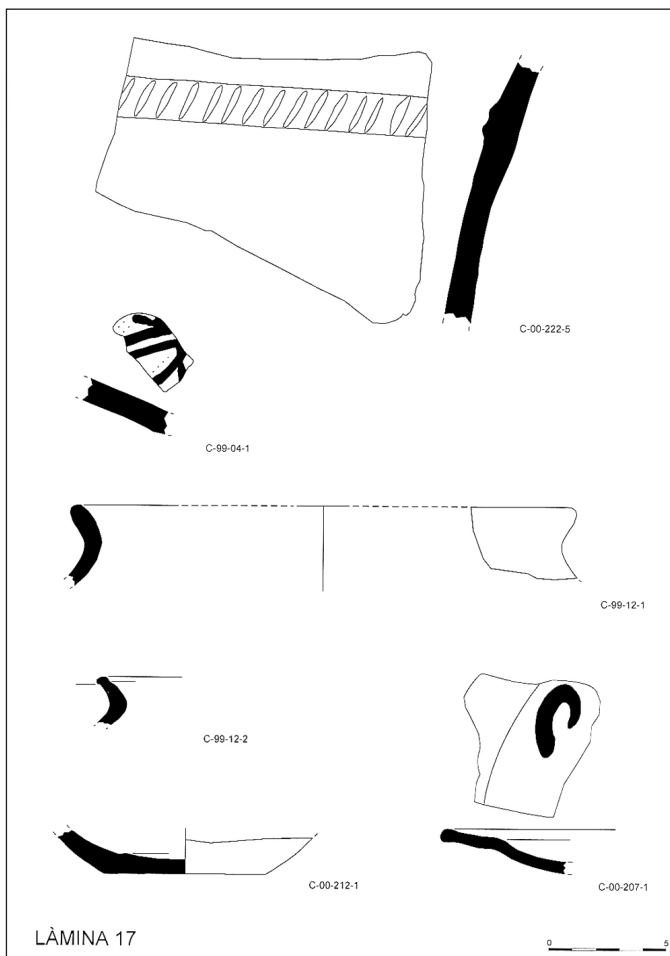
Ribell, dec. pintada de manganès

Làmina 16

C-00-224-5:	Ribell, amb dec. pintada de magra i manganès
C-00-212-6:	Ribell
C-99-33:	Olla, vidriat melat interior
C-00-207-6:	Olla
C-00-216-11:	Olla
C-99-13-3:	Alfàbia amb dec. estampillada
C-00-216-13:	Indeterminada, vidriat melat

Material medieval i modern:

Làmina 17

C-00-222-5:	Alfàbia, dec. de cordó amb incisions
C-99-04-1:	Plat, verd i manganès català
C-99-12-1:	Cuina, vidriat melat interior
C-99-12-2:	Olla gris medieval
C-00-212-1:	Escudella, reflex metàl·lic?
C-00-207-1:	Plat moreno, amb dec. de manganès